

Установа адукацыі
“Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”

Факультэт пачатковай адукацыі
Кафедра беларускага і рускага мовазнаўства

(рэг. № УД 24-3-39-2019)

УЗГОДНЕНА

Загаччык кафедры
беларускага і рускага
мовазнаўства

[Signature] А.С.Васілеўская
19 09 2019 г.

УЗГОДНЕНА

Дэкан факультэта
пачатковай адукацыі

[Signature] Н.У.Ждановіч
2019 г.

**ЭЛЕКТРОННЫ ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА
ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ
БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)**

для спецыяльнасцей

1-03 03 08 Алігафрэнапедагагіка

1-03 03 06 Сурдапедагагіка

1-03 03 07 Тыфлапедагагіка

Складальнік: Бурак І.Л., кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Разгледжана і зацверджана на пасяджэнні Савета БДПУ 26 09
2019 г. пратакол № 1

ЗМЕСТ

Глумачальная запіска	4
Тэарэтычны раздзел	5
Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова”	5
Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульнаначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей	6
Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве.....	6
Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця.....	8
Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму.	17
Беларуская навуковая тэрміналогія. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы.....	19
Класіфікацыя тэрмінаў.	20
Звесткі з гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі і тэрмінаграфіі	24
Мова навукі і яе асаблівасці. Паняцце функцыянальнага стылю.....	26
Навуковы стыль і яго падстылі.	26
Мова справай сферы і яе асаблівасці.....	29
Практычны раздзел.....	33
Мова навукі і яе асаблівасці. Моўныя сродкі навуковага стылю	33
Кампазіцыя навуковага тэксту. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.....	34
Мова справай сферы і яе асаблівасці. Віды афіцыйна-справавых дакументаў, правілы іх напісання і афармлення	35
Культура прафесійнага маўлення. Мова і маўленне. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.	37
Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы	39
Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы	39
Тэхніка і выразнасць вуснага маўлення	40
Раздзел кантролю ведаў.....	41
Заданне да заліку (для студэнтаў завочнай формы атрымання адукацыі).....	41
Патрабаванні да заліку (для студэнтаў дзённай формы атрымання адукацыі).....	41
Дапаможны раздзел	42
Праграма дысцыпліны.....	42

Спис рекомендованой литературы.....	67
-------------------------------------	----

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная дысцыпліна “Беларуская мова” скіравана на ўдасканаленне моўнай і маўленчай кампетэнцый, на далучэнне студэнтаў да багаццяў нацыянальнай культуры, на фарміраванне камунікатыўна развітай асобы, здольнай наладжваць зносіны на роднай мове ва ўсіх сферах, у тым ліку і ў прафесійнай дзейнасці, перакладаць і рэфэрыраваць прафесійна арыентаваныя і навуковыя тэксты, весці дзелавую дакументацыю, выступаць з навуковымі паведамленнямі і публічнымі прамовамі і інш.

Вывучэнне вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова” дазваляе закласці асновы для выкарыстання беларускай мовы ў прафесійнай сферы спецыялістаў алігафрэнапедагогаў, сурдапедагогаў, тыфлапедагогаў.

Вучэбна-метадычны комплекс уяўляе сабой вучэбна-метадычнае забеспячэнне дысцыпліны “Беларуская мова” і прызначаны для студэнтаў дзённай і завочнай форм атрымання адукацыі.

Прызначэнне вучэбна-метадычнага комплексу – забяспечыць студэнтаў I ступені вышэйшай адукацыі матэрыяламі для самастойнага вывучэння дысцыпліны і падрыхтоўкі да заліку.

Комплекс складаецца з чатырох раздзелаў: 1 – тэарэтычны, у якім змешчаны лекцыйны матэрыял па асноўных тэмах, у 2 раздзеле – практычным – прыводзяцца планы практычных заняткаў, прадстаўлены тэксты, прызначаныя для самастойнага аналізу студэнтаў, 3 раздзел – раздзел кантролю ведаў – змяшчае патрабаванні да заліку для студэнтаў дзённай і завочнай форм атрымання адукацыі, у 4 – дапаможным раздзеле – прыводзіцца вучэбная праграма дысцыпліны і спіс рэкамендаванай літаратуры.

ТЭАРЭТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова”

1. Прадмет і задачы дысцыпліны, яе спецыфіка.

2. Роля дысцыпліны ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.

1. Беларуская мова (прафесійная лексіка) – дысцыпліна, якая дапамагае студэнтам далучыцца да багаццяў нацыянальнай культуры, сфарміраваць камунікатыўна развітую асобу, здольную наладжваць зносіны на роднай мове ў прафесійнай сферы, перакладаць і рэферыраваць прафесійна арыентаваныя і навуковыя тэксты, весці дзелавую дакументацыю, выступаць з навуковымі паведамленнямі і публічнымі прамовамі і інш.

Асноўныя мэты выкладання дысцыпліны:

- выпрацаваць і замацаваць практычныя ўменні і навыкі граматычнага карыстання вуснай і пісьмовай мовай;
- развіць моўна-эстэтычны густ студэнтаў, звязаны з чысцінёй і правільнасцю мовы;
- пашыраць і ўзбагачаць прафесійны лексічны запас будучых спецыялістаў, выпрацаваць уменне практычнага карыстання тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай паабранай спецыяльнасці;
- фарміраваць устаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых студэнтамі ведаў у іх прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці;
- выхоўваць любоў і павагу да мастацкага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчыны беларускага народа, пачуццё нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі, імкнення да далейшага ўзбагачэння беларускай мовы.

Задачи вывучэння дысцыпліны:

- сфарміраваць у студэнтаў разуменне неабходнасці ведаць і карыстацца беларускай мовай у прафесійнай дзейнасці;
- даць студэнтам неабходную сістэму ведаў аб лексічным складзе, тэрміналогіі і маўленчай культуры;
- дапамагчы студэнтам усвядоміць месца беларускай мовы ў развіцці культуры і духоўным адраджэнні нацыі;
- садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных, творчых і крытычнадумаючых спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы бытавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

2. Студэнт павінен ведаць:

- ролю мовы і маўлення ў працэсе сацыяльных зносін,
- функцыі беларускай мовы як асноватворнага кампанента нацыянальнай культуры,
- месца і ролю беларускай мовы ў славянскай і еўрапейскай супольнасці народаў і моў,
- сістэму лексічных, граматычных і стылістычных сродкаў беларускай

мовы,

- поўны набор прафесійнай лексікі,
- тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі па адпаведных сферах навукова-прафесійнай дзейнасці.
- Студэнт павінен *умець*:
- граматычна карыстацца вуснай і пісьмовай мовай,
- адэкватна ўспрымаць прафесійныя тэксты і навуковую галіновую інфармацыю,
- перакладаць, аналізаваць і рэферываваць прафесійна арыентаваныя тэксты,
- складаць і весці на беларускай мове дзелавую дакументацыю, рыхтаваць навуковыя і публічныя выступленні,
- выконваць тэсты і тэставыя заданні, якія садзейнічаюць замацаванню вучэбнага матэрыялу.

Асноўнымі метадамі (тэхналогіямі) навучання, што адпавядаюць мэце і задачам вывучэння дысцыпліны, з'яўляюцца:

- праблемнае навучанне;
- тэхналогія вучэбна-даследчай дзейнасці;
- праектныя тэхналогіі;
- камунікатыўныя тэхналогіі (дыскусія, прэс-канферэнцыя, мазгавы штурм, вучэбныя дэбаты і інш.);
- гульнёвыя тэхналогіі, у межах якіх студэнты ўдзельнічаюць у дзелавых, ролевых, імітацыйных і іншых гульнях.

Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавчых і нацыянальных каштоўнасцей

Мова і сацыум. Функцыі мовы ў грамадстве.

1. Мова і сацыум.

2. Функцыі мовы ў грамадстве

1. Мова – гэта і сродак зносін, і адзнака этнічнага калектыву, і сродак захавання і перадачы ведаў. У кожнага народа свой гістарычны шлях і сваё бачанне свету. Сваё разуменне жыцця, добра і зла этнас перадае словамі. Таму мова – гэта памяць народа, універсальная форма захавання ведаў, якія на працягу стагоддзяў назапашвалі нашы продкі. У мове выяўляецца самабытнасць народа, яго адметнасць, па мове пазнаюць, да якой нацыі належыць чалавек.

Адметнасць кожнай мовы — гэта вынік уплыву геаграфічных умоў, у якіх працяглы час знаходзяцца людзі, і адрозненняў у іх гістарычным развіцці. Мова, такімчынам, адлюстроўвае жыццёвы вопыт народа, асаблівасці яго мыслення і псіхікі, маральна-этычныя і эстэтычныя нормы. Інакш кажучы, мова замацоўвае ўсё тое, што прынята называць культурай грамадства. Яна з'яўляецца спецыфічным спосабам існавання і захавання культуры.

Ландшафт, клімат, раслінны і жывёльны свет прадвызначаюць характар заняткаўнарода і накладваюць адбітак на яго ўспрыманне свету.

Таму мова – істотная адзнака этнічнага калектыву – народа, нацыі, племені. Мованарода, з аднаго боку, аб’ядноўвае прадстаўнікоў дадзенага народа, а з другога – з’яўляецца адметнай адзнакай і вылучае нацыю з шэрагу іншых, адна з прыкметвылучэння этнасу. Нярэдка адной мовай карыстаюцца прадстаўнікі некалькіх нацый (англійскай – англічане, амерыканцы, насельніцтва былых калоній і дамініёнаў Вялікабрытаніі; нямецкай – немцы, аўстрыйцы, значная частка насельніцтва Швейцарыі і Люксембурга і г.д.). Разам з тым, напрыклад, швейцарцы, якія карыстаюцца чатырма мовамі (нямецкай, французскай, італьянскай, рэтараманскай) зліваюцца ў адну нацыю.

2. Асноўнымі функцыямі мовы з’яўляюцца наступныя:

- **Камунікатыўная** (лац. communicatio – зносіны, сувязь). У першую чаргу мова забяспечвае нашы патрэбы ў зносінах. Праз мову мы дзелімся ўражаннямі пра ўбачанае, вырашаем важныя жыццёвыя пытанні, абмяркоўваем навіны. У працэсе зносін можна выкарыстаць іншыя спосабы перадачы інфармацыі – рухі, жэсты, міміку, фарбы, малюнкi, знакі, але толькі мова здольная найбольш поўна і дакладна перадаць нашы думкі і пачуцці.

- Паколькі мова дазваляе нам не толькі перадаць інфармацыю, але і выказаць свае адносіны да яе – негатыўныя і станоўчыя, прыязныя і не зусім, можна гаварыць пра **экспрэсіўную** функцыю мовы (лац. expressio – выражэнне).

- З камунікатыўнай цесна звязана **фатычная** (грэч. phatos – сказаны) функцыя – функцыя ўстанаўлення кантактаў, наладжвання і рэгулявання ўзаемаадносін паміжлюдзьмі.

- Дзякуючы мове, мы пазнаём навакольны свет, даведваемся пра адкрыцці, сведкам якіх не былі, знаёмімся з жыццём людзей, якіх ніколі не ўбачым. Мова робіць навакольны свет блізкім і знаёмым для нас. Таму мова выконвае і **пазнавальную** функцыю.

- Чалавек, паступова пазнаючы свет, дае назвы розным прадметам, з’явам, працэсам рэчаіснасці. Гэта **намінатыўная** (лац. nominatio – называнне) функцыя.

- У кожным слове ці фразеалагізме людзі занатоўваюць свае веды пра свет, ягобудову. Нярэдка гісторыкі называюць мову “рыдлёўкай гісторыі”, таму што ў мовезахаваліся звесткі пра культуру, традыцыі, гісторыю народа. Функцыя назапашвання і захавання ведаў называецца **акумулятыўнай** (лац. accumulatio – збіральнік).

- Чалавеку дадзена здольнасць адчуваць і разумець не толькі тое, **што**сказана, але і **як**сказана. Адметна падбудаванае выказванне выклікае ў нас пачуццё асалоды цікрыўды, натхнення ці смутку. Тады мы кажам пра **эстэтычную** функцыю мовы – здольнасць мовы ўздзейнічаць на пачуцці людзей. Часцей за ўсё з рэалізацыяй эстэтычнай функцыі мы сутыкаемся,

калі чытаем мастацкую літаратуру, глядзім спектакль у тэатры, слухаем выступленні бліскучых аратараў.

Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця¹

1. *Беларуская мова сярод моў свету.*
2. *Старабеларуская літаратурная мова і яе роля ў XIV- XVI стагоддзях.*
3. *Нацыянальная моўная палітыка ў XVII- XVIII стагоддзях і яе вынікі.*
4. *Новая (сучасная) беларуская літаратурная мова і яе лёс у канцы XVIII- пачаткуXXI стагоддзяў.*
5. *Закон “Аб мовах у Беларускай ССР” (1990 г.)*

Беларуская мова – адна з высокаразвітых нацыянальных моў народаў свету. Яе карані ідуць у глыбіню сівыхвяхоў. Прыкладна на мяжы III–II тысячагоддзяў да н. э., па меркаванні даследчыкаў, адбываецца распад такзванага індаеўрапейскага моўнага адзінства на больш дробныя моўныя групы. Сярод раманскай, германскай, іранскай, кельцкай, індыйскай, балтыйскай і іншых моўных груп індаеўрапейскай сям’і (вучоныя выдзяляюць 16 такіх груп) з гэтага часу пачынае самастойнае існаванне і славянская.

Першапачаткова славяне жылі на адносна невялікай тэрыторыі і карысталіся агульнай мовай, якая атрымала назву праславянскай або агульнаславянскай мовы-асновы. Існавала яна толькі ў вуснай форме і, безумоўна, не была аднастайнай на ўсёй тэрыторыі пражывання славян, а мела дыялектныя адрозненні. Трэба меркаваць, што мова продкаў беларусаў у межах праславянскай моўнай прасторы адрознівалася сваімі спецыфічнымі дыялектнымі асаблівасцямі. Прычым многія вучоныя схільныя лічыць, што мова прабеларусаў займала адно з цэнтральных месцаў у славянскім свеце.

Паступовае рассяленне славян на большую тэрыторыю прыводзіць да аслаблення сувязей паміж імі і распаду праславянскага моўнага адзінства. Так, прыкладна з VI–VII стст. н. э. пачалося выдзяленне асобных славянскіх груп: усходняй, заходняй, паўднёвай. Гэтыя групы аб’ядноўваліся адзінствам свайго паходжання, аляхарактарызаваліся спецыфічнымі моўнымі асаблівасцямі, што і адасабляла адну групу ад другой.

З’яўленне ў IX ст. (прыкладна 863 г.) першай славянскай пісьмовай мовы, якая атрымала назву стараславянскай (у мясцовых рэдакцыях царкоўнаславянскай), у значнай ступені прадвызначыла развіццё літаратурных моў не толькі паўднёвых славян, але і ўсходніх, і заходніх.

Ва ўмовах феадальнай раздробленасці, эканамічнага і палітычнага адасаблення асобных зямель усходніх славян паступова намячаецца яшчэ большае дыялектнае размежаванне агульнаўсходнеславянскага моўнага адзінства. На базе агульнай пісьмовай мовы ўсходніх славян, у аснове якой царкоўнаславянская мова, недзе з канца XII – пачатку XIII ст. і пачынаецца фарміраванне самастойных беларускай, рускай і ўкраінскай

¹ Азарка, В. У. Беларуская мова: спецыяльная лексіка : вучэб.-метад. дапам. / В. У. Азарка, В. С. Васілеўская, М. М. Круталевіч. – 3-е выд., выпр. – Мінск : Бел. дзярж. пед. ун-т, 2007 – 207 с.

пісьмовых літаратурных моў. Асабліва інтэнсіўнае фарміраванне беларускай народнасці і ўласна беларускай літаратурнай мовы адзначаецца з сярэдзіны XIV ст., калі ўтвараецца шырокавядомая шматнацыянальная беларуская дзяржава Вялікае Княства Літоўскае. Пры скрыжаванні этнічна разнастайнага насельніцтва стваралася новая арыгінальная культура. Агульная пісьмовая мова ўсходніх славян паступова насычалася элементамі народных гаворак, і такім чынам стваралася непаўторная, самабытная беларуская літаратурная мова. Аднак першапачаткова ў пісьмовых крыніцах спецыфічныя беларускія рысы адлюстроўваліся зрэдку і не зусім паслядоўна, бо старажытныя кніжнікі вельмі строга прытрымліваліся традыцыйных агульнаўсходнеславянскіх моўных нормаў. Тым не менш прыкладна да сярэдзіны XV ст. пісьменства на беларускіх землях, якія ўваходзілі ў склад Вялікага княства Літоўскага, папоўнілася адметнымі арфаграфічнымі, граматычнымі і лексічнымі асаблівасцямі настолькі, што з'явіліся ўсепадставы гаварыць пра самастойную беларускую літаратурную мову. Канчаткова ж сфармавалася яна к канцу XVI ст.

2. У гісторыі беларускай літаратурнай мовы перыяд XV–XVI стст. быў перыядам фарміравання моўнай сістэмы. Станаўленню і развіццю беларускай літаратурнай мовы ў XV–XVI стст. садзейнічала тое, што беларуская мова была дзяржаўнай у Вялікім Княстве Літоўскім. Гэта была мова дыпламатыі, на ёй выдаваліся законы, ажыццяўлялася справаводства, перапіска, ствараліся летапісы, помнікі дзелавага пісьменства, арыгінальная і перакладная мастацкая літаратура і г. д.

Найбольш распаўсюджаным было дзелавое (актавае, канцылярска-юрыдычнае) пісьменства. Да яго адносяцца шматлікія акты, граматы, дагаворы, статуты. Першапачаткова, безумоўна, на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага існавала некалькі мясцовых варыянтаў актавай мовы, якія адрозніваліся некаторымі асаблівасцямі. Але з цягам часу рэгіянальныя тыпы актавай мовы зніклі. Узорам беларускай актавай мовы сталі моўныя нормы дакументаў, якія грунтаваліся на паўночных беларускіх гаворках, што бытавалі каля Вільні. Разнастайныя па змесце і форме дакументы, выдадзеныя сеймамі і ўрадавымі асобамі, або тыя, што паступалі ад іншаземных урадаў, службовых і прыватных асоб, найважнейшыя заканадаўчыя акты і кодэксы сістэматызаваліся і афармляліся ў выглядзе статутаў і так званых метрык. Сярод іх найбольш буйнымі значацца Літоўская метрыка (Метрыка Вялікага княства Літоўскага) і Літоўскі статут (Статут Вялікага Княства Літоўскага) у трох рэдакцыях (1529, 1566, 1588 гг.). У гэтых і іншых творах канцылярска-юрыдычнага пісьменства найбольш паслядоўна адлюстроўваліся рысы жывой беларускай мовы.

Даволі часта спецыфічныя асаблівасці народнай гаворкі выяўляюцца і ў творах свецка-мастацкай літаратуры. Самым старажытным і пашыраным жанрам указанага віду пісьменства з'яўляюцца летапісы. Крыху пазней афіцыйнае дзяржаўнае летапісанне папаўняецца гістарычнымі запіскамі мясцовага характару, мемуарнымі творамі, перакладнымі воінскімі і рыцарскімі раманамі і апавесцямі, хронікамі і хранографамі. Тыповымі

ўзорами такіх помнікаў можна лічыць летапіс Аўраамкі, Баркалабаўскі летапіс, «Дзённік» Ф. Еўлашоўскага, «Дыярыуш» А.Філіповіча; перакладныя творы: «Александрыя», «Аповесць пра Трою», «Аповесць пра Трышчана», «Аповесць праБаву», «Гісторыя пра Атылу» і інш. Жанравае багацце беларускіх гістарычных помнікаў сведчыць пра высокую ступень развіцця старабеларускай літаратурнай мовы, багацце і разнастайнасць яе выяўленчых сродкаў. Такія творы аказвалі ўздзеянне на іншыя жанры тагачаснага беларускага пісьменства, у тым ліку і на пераклады рэлігійнай літаратуры, напрыклад: «Пакуты Хрыста», «Аповесць пра трох каралёў-вешчуноў», «Жыццё Аляксея, чалавека Божага» і інш.

Надзвычай вялікую ролю ў развіцці беларускай літаратурнай мовы адыграла дзейнасць усходнеславянскага першадрукара, асветніка, гуманіста, вучонага, перакладчыка Францыска Скарыны (прыкладна 1490–1551 гг.). Ён займаўся перакладам і друкаваннем біблейскіх кніг. Сваю першую кнігу «Псалтыр» Ф. Скарына надрукаваў у 1517 г. у Празе, а пасля таго выдаў больш за 20 кніг свяшчэннага пісання (1517–1525 гг.). Гэтыя выданні ён суправаджаў даволі вялікімі прадмовамі, пасляслоўямі і «глосамі» (тлумачэннямі некаторых слоў), а часта адыходзіў ад царкоўных традыцый і па магчымасці набліжаў мову перакладаў да жывой тагачаснай гаворкі. У цэлым жа асноваскарынінскіх выданняў была царкоўнаславянскай.

Паслядоўнікамі славутага палачаніна на Беларусі былі Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Мялецкі Смятрыцкі, браты Мамонічы, Пётр Мсціславец і інш., дзейнасць якіх прыпадае на перыяд інтэнсіўнага пашырэння ў краінерэфармацыйнага руху. Яны фактычна давялі справу Ф. Скарыны да завяршэння і далі свайму народу рэлігійныя кнігі, у тым ліку і перакладныя, на тагачаснай беларускай літаратурнай мове. Буйны асветнік і ідэолаг гуманізму і рэфармацыі С. Будны надрукаваў у 1562 г. у Нясвіжы «Катэхізіс» і «Апраўданне грэшнага чалавека перад Богам». Гэтыя тэксты, па сутнасці, свабодныя ад слоў і зваротаў царкоўнаславянскага, кніжнага паходжання, успрымаюцца як звычайныя бытавыя апавяданні на беларускай літаратурнай мове. Тое ж можна сказаць і пра «Евангелле», якое выдаў каля 1580 г. В. Цяпінскі. Безумоўна, і ў далейшым працягваецца збліжэнне мовы рэлігійнай літаратуры з народнай гаворкай.

Такім чынам, з рэлігійна-асветніцкім рухам, з дзяржаўнасцю беларускай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім, са з'яўленнем кнігадрукавання звязаны перыяд фарміравання і росквіту беларускай мовы. К канцу XVI ст. старабеларуская літаратурная мова дасягнула вышэйшага ўзроўню свайго развіцця. Так, у гэты час складваецца старабеларуская літаратурная мова як з'ява непаўторная, своеасаблівая, са спецыфічнымі рысамі, якія чэрпаўся з жывой народнай гаворкі і фіксаваліся ў пісьмовых помніках. Нават у першых слоўніках, граматыках, букварах царкоўнаславянскай мовы сустракаем элементы беларускай мовы. Выкарыстоўваецца яна для тлумачэння незразумелых шырокаму колу насельніцтва кніжных слоў. Такія тлумачэнні знаходзім на палях скарынінскіх выданняў, у першым славяна-беларускім слоўніку Лаўрэнція

Зізанія (1596 г.), слоўніку Памвы Бярынды (1627 г.). Беларускамоўны матэрыял змяшчаецца, напрыклад, у першай граматыцы, якая выйшла ў 1586 г. у друкарні братаў Мамонічаў, граматыцы Л. Зізанія (1596 г.), грунтоўнай граматыцы М. Смятрыцкага (1619 г.) і іншых выданнях.

Пачынаючы з XIV ст., у помніках пісьменства сустракаем амаль усе адметныя моўныя асаблівасці, характэрныя для сучаснай беларускай мовы. Гэта прыстаўныя галосныя і зычныя (*іржавы, аржаны, восені* інш.), зацвярдзелыя шыпячыя, *ц, р, ч (чый, іншы, крыкі* інш.), у нескладовае на месцы былых *в,л (воўк, уздумаўі* інш.), змяненне роду ў назоўніках тыпу *пыл, стэп, насыні* іншыя спецыфічныя беларускія рысы.

3. Лёс беларускай мовы на розных гістарычных этапах мяняўся. Калі ў Вялікім княстве Літоўскім беларуская мовабыла адзінай дзяржаўнай мовай і не мела перашкод для свайго развіцця і функцыянавання, то ўжо ў другой палове XVI – пачатку XVII ст. сфера выкарыстання беларускай мовы пачала звужацца. Вялікае княства Літоўскае паступова траціла палітычную і эканамічную самастойнасць і ўсё больш падпадала пад уладу Польшчы. Польская культура, утым ліку і польская мова, з другой паловы XVI ст. пачала інтэнсіўна распаўсюджвацца ў вышэйшых колах беларускага грамадства. Каб абараніць беларускую мову, у Літоўскі статут 1566 г. быў уключаны спецыяльны пункт абужыванні ў справаводстве толькі беларускай мовы (раздзел 4, артыкул 1). Захаваўся гэты артыкул і ў Статуце 1588г., прычым фармальна ён меў сілу на працягу ўсяго XVII ст. Тым не менш пасля аб'яднання ў 1569 г. Вялікага Княства Літоўскага з Польшчай у адзіную феадальную федэратыўную дзяржаву Рэч Паспалітую ў афіцыйнымужытку было тры мовы: польская, лацінская і беларуская. Такая складаная моўная сітуацыя, якая існавала на беларускіх землях у XVII ст., спрасцілася ў канцы стагоддзя. Польская і беларуская шляхта і каталіцкае духавенства дамагліся таго, што Варшаўскім сеймам у 1696 г. была прынята пастанова пісаць дзелавыя паперы дзяржаўнага значэння па-польску, а не па-беларуску. Праўда, на ўсходніх беларускіх землях, дзе паланізацыя праходзіла павольней, па традыцыі дакументы мясцовага значэння (запаветы, дакументы пра падзел маёмасці, распіскі, прыватныя лісты і г. д.) яшчэ пэўны час працягвалі пісаць па-беларуску.

Заняпад беларускай мовы адзначаецца з XVII ст. не толькі ў афіцыйным справаводстве, але і ў іншых сферах культурнага жыцця. Мясцовыя пануючыя класы, па сутнасці, адракаюцца ад сваёй старадаўняй рэлігіі, спрадвечных звычаяў, абрадаў, культуры, ад сваёй роднай мовы як ад мовы «мужыцкай». Адбываецца і паланізацыя школы. На тэрыторыі Беларусі ўзнікаюць рымска-каталіцкія школы; у Мінску, Полацку, Нясвіжы адкрываюцца так званыя езуіцкія калегіумы, у Вільні і Слуцку – лютэранскія гімназіі. Усе гэтыя навучальныя ўстановы, безумоўна, прапагандавалі лацінскую і польскую мовы і літаратуры. Значна скарачаецца колькасць рукапіснай свецкай і рэлігійнай літаратуры на беларускай мове. Амаль не выдаюцца і друкаваныя беларускія творы. Фактычна другая палова XVII і ўсё XVIII ст. вядомыя як час панавання польска-лацінскай кніжнасці. Беларуская

пісьмова-літаратурная мова прыходзіць у поўны заняпад. У гэты перыяд яна вывучалася толькі ва ўніяцкіх базыльянскіх школах. Уніяцкая царква выкарыстоўвала вусную беларускую мову ў неафіцыйных частках набажэнства. Працягвала развівацца толькі народная гутарковая мова, хоць і яна адчувала на сабе ўплыў польскай мовы. Паланізмы, аднак, у большасці сваёй не замацоўваліся ў жывой народнай гаворцы, паколькі народ ужываў толькі тыя запазычанні, якія былі жыццёва неабходнымі пры адпаведных зносінах. Захавальнікамі сваёй самабытнай, роднай мовы, такім чынам, заставаліся, як правіла, сяляне, дробная шляхта і гарадское рамеснае насельніцтва. Беларускі народ ствараў на роднай мове ўзоры вуснай творчасці. У казках, легендах, песнях, паданнях, прыказках і прымаўках зберагаліся лепшыя моўныя здабыткі і пазней шырока выкарыстоўваліся ў новай прафесійнай літаратуры. З пісьмовых жа помнікаў канца XVII-XVIII стст., напісаных на беларускай (старабеларускай) мове, вядома не так шмат. Найбольш адлюстравалася беларуская мова ў так званых інтэрмедыях і інтэрлюдзях дашкольных драматычных твораў, прычым асабліваю цікавасць з іх маюць дзве камедыі выкладчыкаў рыторыкі Забельскай дамініканскай калегіі К. Марашэўскага і М. Цяцёрскага. Уся сістэма моўных асаблівасцей гэтых твораў вельмі блізкая да сістэмы сучаснай беларускай мовы. Названыя творы можна разглядаць як першыя спробы стварэння новай беларускай літаратурнай мовы.

У канцы XVIII ст. гістарычны лёс беларускага народа значна мяняецца. Пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай (1795 г.) беларускія землі поўнасцю далучылі да Расійскай імперыі. Сацыяльны і нацыянальны прыгнёт беларускага народа не зменшыўся. Фактычна гвалтоўная паланізацыя была заменена гвалтоўнай русіфікацыяй, і афіцыйнай мовай на тэрыторыі Беларусі стала руская. Засілле рускай і ўжыванне польскай моў, бяспрэчна, замаруджвалі ўзнаўленне беларускай літаратурнай мовы. Беларуская мова, як правіла, жыла толькі сярод прыгнечаных слаёў насельніцтва, выкарыстоўвалася пераважна ў вуснай форме. Невыпадкова шматлікія польскія і рускія даследчыкі не прызнавалі беларускую мову самастойнай. Першыя лічылі яе дыялектам польскай мовы, а другія – рускай гаворкай («западнарускім наречнем»).

Такое становішча не магло задаволіць усё насельніцтва Беларусі, таму шырэй і шырэй разгортваецца нацыянальна-вызваленчы рух. Падтрымліваецца ён перадавой рускай і польскай грамадскасцю. Менавіта ў рускіх і польскіх выданнях прагрэсіўныя даследчыкі друкуюць шмат цікавых навуковых распрацовак па фальклору, мове і быцце беларускага народа. Гэта ў значнай ступені садзейнічала фарміраванню беларускай інтэлігенцыі і росту яе нацыянальнай самасвядомасці. З’явіліся грамадскія сілы, якія павялі рашучую барацьбу за ўкараненне беларускай мовы ў літаратуры.

4. З канца XVIII ст. пачынае паступова адраджацца новае беларускае пісьменства і складваецца новая беларуская літаратурна-пісьмовая мова. Па словах Л. М. Шакуна, гэта «пярэдадзень» новага перыяду ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы. Працэс станаўлення ішоў марудна, паколькі

друкаваць па-беларуску было забаронена. Аднак на старонках рускага і польскага друку час ад часу з'яўляюцца творы беларускай літаратуры і вуснай народнай творчасці. Так больш чым праз стагоддзе ўзнаўляецца ў пісьменстве беларуская мова. Узнаўляецца яна не на традыцыйнай кніжнай аснове, бо ў значнай ступені традыцыі старабеларускага пісьменства аказаліся перарванымі, а на базе жывых беларускіх народных гаворак. Асновай для выпрацоўкі літаратурных норм сталі сярэднебеларускія гаворкі. Гэта невыпадкова, паколькі найбольшы ўплыў на фарміраванне беларускай літаратурнай мовы аказвалі пісьменнікі, якія былі выхадцамі пераважна з цэнтральнай Беларусі.

Ля вытокаў новай беларускай літаратуры стаялі шматлікія ананімныя аўтары. Мова іх твораў вызначалася шырокім адлюстраваннем асаблівасцей мясцовых гаворак. Ужыванне народных моўна-выяўленчых сродкаў насіла яшчэ ў пэўнай ступені стыхійны характар. Элемент стыхійнасці прысутнічаў таксама і ў творах вядомых паэтаў і пісьменнікаў першай паловы XIX ст.: Я. Чачота, Я. Баршчэўскага, А. Рыпінскага, А. Вярыгі-Дарэўскага, В. Равінскага, В. Каратынскага, У. Сыракомлі, А. Плуга і інш. Паспраўднаму свядома стаў апрацоўваць жывую мову беларускага народа, шукаць у ёй адпаведныя сродкі і прыёмы літаратурнага выказвання В. Дунін-Марцінкевіч. Ён даволі паслядоўна абапіраўся на асаблівасці роднай гаворкі і звяртаўся да найбольш тыповых рыс іншых беларускіх гаворак. Дзякуючы В. Дуніну-Марцінкевічу ў беларускай мове пачалі выпрацоўвацца лексічныя, фанетычныя і граматычныя нормы, якія ўлічваліся яго паслядоўнікамі.

У сувязі з народнымі хваляваннямі на Беларусі і паражэннем паўстання 1863 г. рэзка ўзмацняецца русіфікацыя «западнарусскога края», царскім урадам забараняецца кнігадрукаванне. Творы на беларускай мове пісьменнікі вымушаны друкаваць за межамі Расійскай імперыі, а на радзіме - часцей за ўсё нелегальна. Беларускі народ не меў у гэты час сваіх нацыянальных культурных устаноў, школ з выкладаннем на роднай мове.

Нягледзячы на шматлікія цяжкасці на шляху фарміравання беларускай літаратурнай мовы, у другой палове XX ст. яе развіццё фактычна не спынялася. У прыватнасці, гарачы прыхільнік беларускага слова Ф. Багушэвіч адным з першых на Беларусі загарыў аб беларускай мове як найважнейшым элеменце нацыянальнай культуры беларускага народа і ўзняў пытанне пра яе лёс. Ён узбагаціў нашу літаратуру новымі моўна-выяўленчымі сродкамі і прыёмамі, надаў беларускай літаратурнай мове яшчэ большую гнуткасць і дасканаласць, карпатліва працаваў над складаннем слоўніка беларускай мовы, марыў пра выданне граматыкі. Станаўленню роднай мовы спрыяў і выхад у свет слоўнікаў І. Насовіча, М. Гарбачэўскага, а таксама творы публіцыстычнага характару, найперш беларуская нелегальная газета «Мужыцкая праўда» К. Каліноўскага. Патрэбна, аднак, заўважыць, што на мове кожнага дзеячанашага адраджэння таго часу адбіўся ўплыў польскай і рускай моў. Не далі жаданых вынікаў і спробы П. Шпілеўскага і К. Нядзвецкага стварыць граматыку і правапіс беларускай мовы (іх распрацоўкі не былі апублікаваны). У сувязі з гэтым, нягледзечы на плённую дзейнасць

пісьменнікаў XIX ст., некаторыя даследчыкі адзначаюць, што літаратурная мова ў XIX ст. яшчэ не склалася, паколькі не былі дадзены ўзоры пісьмовай мовы. Тым не менш, Л. М. Шакун лічыць, што «літаратурная мова пачынаецца тады, калі пачынаецца асэнсаваны адбор здыялектаў менавіта тых сродкаў, якія павінны служыць агульналітаратурным задачам».

У пачатку XX ст. нацыянальна-вызваленчы рух на ўскараінах імперыі прымусіў царскі ўрад пайсці на некаторыя ўступкі ў нацыянальным пытанні. У 1905 годзе ўступае ў дзеянне закон аб свабодзе друку, пасля якога ажыўляецца літаратурнае жыццё, шырока разгортваецца кнігавыдавецкая справа. Заснаванае ў 1906 годзе ў Пецярбургубеларускае выдавецтва «Загляне сонца і ў наша аконца» друкуе творы В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Я. Купалы і іншых аўтараў, пачынае выпускаць першыя падручнікі па роднай мове. Сярод апошніх «Беларускі лемантар, або Першая навука чытання» К. Каганца (1906 г.), «Першае чытанне для дзетак беларусаў» Цёткі (1906 г.), «Другое чытанне для дзяцей беларусаў» Я. Коласа (1910 г.). Пазней з'яўляюцца выдавецкія таварыствы ў Вільні, Мінску і іншых гарадах. З 1906 года ў Вільні пачынае выходзіць першая беларуская легальная газета «Наша доля», а пасля яе забароны – «Наша ніва». Акрамя таго, выдаюцца іншыя газеты, часопісы, літаратурна-навуковыя штотомесячнікі. Гэтыя выданні адыгралі вялікую ролю ў нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы, паколькі вакол іх групуецца асноўная сіла беларускай нацыянальнай інтэлігенцыі. Для станаўлення пэўных моўных нормаў шмат зрабілі вядомыя беларускія пісьменнікі Янка Журба, Уладзіслаў Галубок, Карусь Каганец, Гальяш Леўчык, Цётка, Цішка Гартны, Ядвігін Ш., Максім Гарэцкі, Алесь Гарун, Канстанцыя Буйло, Сяргей Палуян і інш. Значны крок у развіцці не толькі беларускай літаратуры, але і беларускай літаратурнай мовы быў зроблены волатамі, класікамі беларускай літаратуры Я. Купалам, Я. Коласам, М. Багдановічам і некаторымі іншымі. Яны надалі народнаму слову выключную выразнасць і самабытнасць, хоць беларуская літаратурная мова па-ранейшаму заставалася неўнармаванай, развівалася галоўным чынам у жанрах мастацкай літаратуры.

Новы этап у развіцці і станаўленні беларускай літаратурнай мовы пачынаецца, па сутнасці, з абвясчэння незалежнасці Беларусі. 31 ліпеня 1920 года была прынята адпаведная «Дэкларацыя», якая забяспечыла беларускай мове статус дзяржаўнай. З гэтага часу значна пашыраецца сфера ўжывання роднай мовы. Тым больш што 15 ліпеня 1924 года прымаецца пастанова «Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі». У адпаведнасці з названай пастановай на беларускую мову пераводзіцца дзяржаўнае і судовае справаводства, навучанне ў школах, тэхнікумах, вучылішчах і ВНУ. На беларускай мове друкуецца шмат газет і часопісаў, выдаюцца творы мастацкай літаратуры, ствараецца навуковая літаратура і г. д. Гэта патрабавала неадкладнай ліквідацыі разнабою ў вымаўленні і напісанні пэўных формаў, выкарыстанні лексічных сродкаў. Таму пачынаецца работа па выпрацоўцы і замацаванні стабільных правілаў арфаграфіі і граматыкі. Першыя спробы такога характару былі зроблены ў 1918 г., калі

адразу выходзяць пяць граматык беларускай мовы. Сярод іх найбольшдасканалай і аўтарытэтнай была «Беларуская граматыка для школ» Браніслава Тарашкевіча. На яе аснове ствараліся і іншыя падручнікі, але канчаткова вырашыць праблему нармалізацыі беларускай мовы не ўдалося. У 20-я гады разгортваецца шырокая дыскусія па гэтых пытаннях. У лістападзе 1926 года праходзіць Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу і азбукі. Матэрыялы канферэнцыі апрацоўваюцца спецыяльнай камісіяй, і ў 1933 годзе выдаецца «Праект спрашчэння беларускага правапісу». На яго аснове Саўнаркамампрымаецца пастанова «Аб зменах і спрашчэнні беларускага правапісу». Так упершыню ў гісторыі беларускай мовы юрыдычна замацоўваюцца абавязковыя для ўсіх нормы беларускага правапісу і граматыкі.

У 20-я гады вядзецца вельмі актыўная работа па выпрацоўцы беларускай тэрміналогіі. Навукова-тэрміналагічная камісія, якая была створана ў 1921 годзе, да 1930 года падрыхтавала і апублікавала 24 слоўнікі тэрмінаў па граматыцы, логіцы, арыфметыцы, алгебры, геаметрыі, батаніцы, геаграфіі, псіхалогіі, іншых навуковых дысцыплінах. Выхад такіх слоўнікаў, нягледзячы на некаторыя недахопы, узбагаціў родную мову.

Такім чынам, намаганнямі лепшых прадстаўнікоў літаратуры, навукі і культуры беларуская літаратурная мова к 30-м гадам ХХ ст. дасягнула высокага ўзроўню развіцця. Але ўжо з канца 30-х гадоў па розных суб'ектыўных і аб'ектыўных прычынах сфера выкарыстання беларускай мовы паступова пачынае звужацца. Па сутнасці, складваецца становішча вымушанага двухмоўя, прычым у афцыйным ужыванні фактычна замацоўваецца толькі руская мова, рэзка скарачаецца колькасць беларускамоўных школ. У прыватнасці, у 1929/30 навучальным годзе прыкладна 90 % школ былі беларускімі, а праз 10 гадоў амаль усе гарадскія школы сталі змешанымі беларуска-рускімі. Узмацненню русіфікацыі навучальных устаноў садзейнічала пастанова СНК і ЦК У КП(б) ад 13 сакавіка 1938 г. «Аб абавязковым вывучэнні рускай мовы ў школах нацыянальных рэспублік і абласцей». Тым не менш, беларуская мова, як правіла, ужываецца ў сферы адукацыі, мастацкай культуры, у галіне гуманітарнай навукі. У такіх абставінах працягваецца праца па ўпарадкаванні правапісу беларускай мовы. У 1957 годзе Савет Міністраў БССР прыняў пастанову «Аб удакладненні і частковых зменах існуючага беларускага правапісу».

Паводле гэтай паставы ў звод правілаў беларускай арфаграфіі і пунктуацыі, арфаграфічныя слоўнікі, граматыкі, розныя даведнікі і лексікаграфічныя дапаможнікі былі ўнесены адпаведныя змены. Нягледзячы на вялікія цяжкасці, у пасляваенныя гады актывізуецца навуковае даследаванне беларускай літаратурнай і дыялектнай мовы. З друку выходзяць шматлікія вучэбныя дапаможнікі, розныя слоўнікі, манаграфіі, публікуюцца артыкулы па разнастайных праблемах нацыянальнага мовазнаўства. Акрамя філалагічнай навукі, захавальнікам нацыянальнай культуры, роднай мовы заставаліся мастацкая літаратура, у пэўнай ступені публіцыстыка, радыё, тэлебачанне, тэатр, кіно. Так, на старонках некаторых перыядычных

выданняў, у творах шырокавядомых майстроў слова Я. Коласа, У. Дубоўкі, М. Лужаніна, П. Глебкі, К. Крапівы, М. Танка, І. Мележа, У. Караткевіча, П. Панчанкі, Я. Брыля, В. Быкава, Н. Гілевіча прадстаўлена самабытная, непаўторная, мілагучная беларуская мова.

Значная цікавасць да гісторыі, культуры мовы абуджаецца з канца 80-х - пачатку 90-х гг. Рэспубліка Беларусь становіцца незалежнай, суверэннай дзяржавай. 26 студзеня 1990 года Вярхоўным Саветам прымаецца закон «Аб мовах у Беларускай ССР», паводле якога беларуская мова стала адзінай дзяржаўнай мовай на тэрыторыі Беларусі. Была распрацавана дзяржаўная праграма рэалізацыі гэтага закона. Першыя мерапрыемствы, якія ажыццяўляліся ў межах выканання закона, сведчылі пра тое, што, па сутнасці, пачынаецца новы этап адраджэння беларускага слова, новы этап у развіцці і ўзбагачэнні беларускай мовы і беларускай культуры ў цэлым. Такі ўздым нацыянальнага адраджэння запаволіўся пасля рэспубліканскага рэферэндуму 1995 года. Руская мова побач з беларускай набыла статус дзяржаўнай і стала дамінаваць у афіцыйным ужытку. Сфера прымянення беларускай літаратурнай мовы па-ранейшаму застаецца не вельмі шырокай.

5. Прыняцце закона «Аб мовах...» (26 студзеня 1990 г.) і ўнясенне адпаведных дапаўненняў у Канстытуцыю рэспублікі чарговы раз падкрэслілі дзяржаўны статус беларускай мовы.

Ідэя стварэння закона нарадзілася невыпадкова. Яна абумоўлена тым, што звужэнне сферы выкарыстання беларускай мовы ў апошнія дзесяцігоддзі XX ст. паставіла пад пагрозу само яе існаванне. Такая сітуацыя, безумоўна, выклікала занепакоенасць грамадскасці, натуральнае імкненне да самацвярджэння. Гэта своеасаблівая праява духоўнага жыцця народа, рух грамадства да нацыянальнага адраджэння. У прэамбуле закона так і сказана: «Мова – не толькі сродак зносін, а і душа народа, аснова і важнейшая частка яго культуры. Жыве мова – жыве народ».

Для распрацоўкі закона была створана камісія, у склад якой уваходзіла 49 дзяржаўных і грамадскіх дзеячаў краіны, пісьменнікі, вучоныя, работнікі іншых сфер грамадскага жыцця. Створаны праект шырока абмяркоўваўся на старонках газет і часопісаў, на радыё і тэлебачанні, у розных працоўных калектывах.

Закон «Аб мовах у Беларускай ССР» пачынаецца з прэамбулы і ўключае шэсць раздзелаў, у якіх змешчана трыццаць шэсць артыкулаў.

У трыццаці шасці артыкулах закона прадугледжваецца максімальнае пашырэнне беларускай мовы на ўсё сферы жыцця дзейнасці краіны. Артыкулы рэгулююць моўныя працэсы ў грамадска-дзяржаўным жыцці рэспублікі, вызначаюць правы грамадзян і акрэсліваюць абавязкі службовых асоб у выкарыстанні мовы.

Тэрміны рэалізацыі закона «Аб мовах...» вызначаны пастановай Вярхоўнага Савета ад 26 студзеня 1990 года. У адпаведнасці з гэтай пастановай закон уводзіцца ў дзеянне з 1 верасня 1990 года, рэалізуецца на працягу 3-х - 10-ці гадоў. Згодна з пастановай урадам распрацавана «Дзяржаўная праграма развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў».

у Беларускай ССР». Зацверджана праграма 20 верасня 1990 года. Яна прадугледжвае правядзенне цэлага комплексу мерапрыемстваў, якія будуць садзейнічаць выкананню закона. Аднак пасля 1995 годавыкананне закона спыняецца.

Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму.

1. *Паняцце білінгвізму. Моўная інтэрферэнцыя.*

2. *Паняцце моўнай нормы.*

1. Білінгвізм (*bilingualism*— лац. ‘два’ + *lingua*‘мова’) — двухмоўе, валоданне адной і той жа асобай або калектывам дзвюма рознымі мовамі ці дыялектамі пэўнай мовы. Прынята адрозніваць некалькі відаў білінгвізму:

у залежнасці ад колькасці білінгваў:

- **індывідуальны** (уласцівы асобным членам грамадства);

- **калектыўны** (характэрны цэлым групам людзей);

у залежнасці ад умоў узнікнення:

- **натуральны**(авалоданне абедзвюма мовамі адбываецца адначасова);

- **штучны** (авалоданне другой мовай адбываецца па мерынеабходнасці пасля засваення роднай мовы);

у залежнасці ад ступені роднасці моў:

- **блізкароднасны** (напрыклад, беларуска-рускі білінгвізм);

- **неблізкароднасны** (беларуска-англійскі, руска-фінскі і інш.);

у залежнасці ад асаблівасцей мыслення білінгваў:

- **прапарцыйны** (чалавек у роўнай ступені валодае дзвюма мовамі);

- **непрапарцыйны** (білінгв спачатку стварае канструкцыі на роднай мове, а пасля перакладае іх на іншую мову);

у залежнасці ад ступені засваення няроднай мовы:

- **рэцэптыўны** (чалавек толькі ўспрымае тэкст на няроднай мове);

- **рэпрадуктыўны**(білінгв успрымае тэксты на няроднай мове і можа ўзнаўляць прачытанае або пачутае);

- **прадуктыўны** (чалавек успрымае тэксты на няроднай мове, здольны ўзнаўляць прачытанае або пачутае і можа сам ствараць тэксты).

Як правіла, білінгвізм узнікае гістарычна ў выніку заваяванняў, мірных перасяленняў народаў і кантактаў паміж суседнімі разнамоўнымі групамі.

Пры сутыкненні дзвюх моў у сітуацыі білінгвізму адна мова можапоўнасьцю выцесніць іншую (напрыклад, іспанская і партугальская мовы выцеснілі індзейскія мовы ў Лацінскай Амерыцы) або на іх базе можа ўтварыцца новая, змешаная мова (напрыклад, французская мова, якая ўзнікла з лацінскай і мясцовых кельцкіх дыялектаў)ці абедзве мовы могуць зазнаць пэўныя змены на розных узроўняхмоўнай структуры:

- **фаналагічным**– змены ў вымаўленні (напрыклад, асечінская мова, якая адносіцца да групы іранскіх моў, засвоіла фанетычныя асаблівасці суседніх дагестанскіх моў);

- **граматычным** –запазычванне і калькаванне граматычных з’яў (напрыклад, руская мова запазычыла граматычную катэгорыю дзеепрыметніка са стараславянскай мовы);

- **лексічным** – запазычванне слоў (напрыклад, англійская мова запазычыла французскую лексіку ў перыяд, калі французская мова была дзяржаўнай мовай у Англіі).

Паводле апошніх звесткаў, каля 70% насельніцтва Зямлі у той ці іншай ступені валодаюць дзвюма і больш мовамі.

Інтэрферэнцыя – узаемадзеянне моўных сістэм ва ўмовах білінгвізму. Гэтае ўзаемадзеянне складваецца або пры моўных кантактах, або пры індывідуальным засваенні няроднай мовы.

Галоўная прычына інтэрферэнцыі – разыходжанні ў сістэмах моў, якія ўзаемадзейнічаюць: розны фанемны склад, розныя правілы вымаўлення, розная інтанацыя, націск, розны набор граматычных катэгорый або розныя спосабы іх выражэння.

Інтэрферэнцыя выражаецца ў адхіленні ад устаноўленых нормаў вымаўлення кантактуючых моў і можа праяўляцца на ўсіх узроўнях моўнай сістэмы:

- **фаналагічным** (рус. гриб, счастье — бел. грыб, шчасце).

- **лексічным** (рус. краска – тое, што надае пэўны колер, фарба – бел. краска ‘палявая кветка’);

- **граматычным** (рус. благодарил друга (Р.с.) – бел. дзякаваў сябру (Д.с.);

- **словаўтваральным** (рус. котёнок – бел. кацяня),

- **графічным** (напісанне *и* замест *і*).

Ступень інтэрферэнцыі залежыць ад многіх фактараў. У першую чаргу варта адзначыць прыналежнасць моў да адной або розных моўных сем’яў (груп). Напрыклад, беларуская і руская мовы – індаеўрапейская сям’я моў, славянская група, усходнеславянская падгрупа. Калі моўныя элементы адной сістэмы ў цэлым падобныя да элементаў другой і маюць нязначныя разыходжанні на моўных узроўнях, то менавіта гэтыя разыходжанні і будуць асноўнай глебай для з’яўлення інтэрферэнцыі. Тоесныя моўныя элементы, правілы, заканамернасці і нормы не выклікаюць інтэрферэнцыю, паколькі яны не ўступаюць у супярэчнасці.

Канкрэтныя вынікі інтэрферэнцыі абумоўлены таксама сацыяльнымі этналінгвістычнымі ўмовамі ўзаемадзеяння (нацыянальны і этнічны склад моўнага рэгіёна, колькасць дыялектаў, узроставы склад двух моўнага насельніцтва, а таксама яго адукацыйны цэнз, ступень валодання роднай і няроднай мовамі і інш).

2. Асноўнай прыметай літаратурнай мовы з’яўляецца яе **нарматыўнасць**.

Норма літаратурнай мовы называецца прынятыя, агульнапрызнаныя і замацаваныя ў моўнай практыцы правілы вымаўлення, словаўжывання, форма- і словаўтварэння, напісання. Афіцыйнае прызнанне нормы называецца **кадыфікацыяй**, г. зн. норма фіксуецца ў граматыках, даведніках і слоўніках.

Беларуская літаратурная мова мае свае арфаграфічныя, арфаэпічныя, граматычныя, словаўтваральныя, лексічныя, фразеалагічныя, пунктуацыйныя і стылістычныя нормы.

Арфаграфічныя нормы патрабуюць аднастайнага напісанняў адпаведнасці з устаноўленымі правіламі. Гэтыя нормы ўласцівыя пісьмовай мове і рэгламентуюцца ўзаконеным правапісам. Парушэнне арфаграфічных нормаў найчасцей абумоўлена ўздзеяннем роднасных моў, дыялектаў (гаворак), а таксама ўплывам вымаўлення.

Арфаэпічныя нормы патрабуюць адзінага вымаўлення галосных і зычных гукаў, іх спалучэнняў у словах і словазлучэннях. Арфаэпічныя нормы ўласцівыя вуснай форме літаратурнай мовы і рэгламентуюцца правіламі беларускага вымаўлення. Арфаэпічныя нормы дапаўняюцца **акцэнталагічнымі**, якія прадугледжваюць правільную пастаноўку націску ў словах.

Граматычныя (марфалагічныя і сінтаксічныя) **нормы** патрабуюць правільнага ўжывання формаў слова і спалучэння слоў у словазлучэннях, г. зн. яны рэгулююць выкарыстанне зменных часцін мовы, граматычную сувязь слоў у прыназоўнікавых і беспрыназоўнікавых канструкцыях, замацоўваюць правільныя формы дапасавання і кіравання.

Словаўтваральныя нормы рэгулююць выбар словаўтваральных сродкаў, іх размяшчэнне і спалучэнне ў складзе новага слова, патрабуюць выкарыстання толькі адпаведных мадэляў і тыпаў прысловаўтварэнні.

Лексічныя нормы патрабуюць правільнага ўжывання слоў у адпаведнасці з іх значэннем.

Фразеалагічныя нормы рэгулююць традыцыйнае, замацаванае практыкай ужыванне фразеалагізмаў. Пры гэтым абавязкова ўлічваюцца структурна-граматычныя, семантычныя і спалучальныя асаблівасці фразеалагізмаў.

Пунктуацыйныя нормы патрабуюць правільнай пастаноўкі знакаў прыпынку.

Стылістычныя нормы прадугледжваюць правільнае ўжыванне моўных сродкаў у адпаведнасці з выбраным тыпам і стылем маўлення, а таксама канкрэтнай моўнай сітуацыяй.

Важна памятаць, што паняцце нормы ў некаторых выпадках не выключает варыянтнасці. Наяўнасць варыянтаў адлюстроўвае змены, якія пастаянна адбываюцца ў мове, і паказвае на працэс станаўлення моўных адзінак.

Беларуская навуковая тэрміналогія. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы.

1. Лексіка беларускай мовы паводле сферы ўжывання.

2. Спецыяльная лексіка. Прафесіяналізмы. Тэрміны. Наменклатура.

1. Слова – асноўная адзінка мовы, якая называе прадметы, працэсы, якасці, уласцівасці або выражае адносіны паміж імі. Паводле сферы ўжывання адрозніваюцца словы, якімі карыстаюцца ўсе носьбіты мовы і словы, якімі карыстаюцца толькі асобныя групы насельніцтва. Абмяжоўваюцца тэрыторыяй, прафесіяй ці спецыяльнасцю, сацыяльнай групай.

Адпаведна ўся лексіка беларускай мовы падзяляецца на лексіку агульнаўжывальную і лексіку абмежаванага ўжывання.

Агульнаўжывальная лексіка аднолькава ўжываецца і разумецца ўсімі носьбітамі мовы: *гай, стол, дом, вёска, чырвоны, цудоўны, ранішні, учора, сёння, гаварыць, рухацца* і інш.

Лексіка **абмежаванага ўжывання**:

■ **дыялектная**. Словы, якія ўжываюцца на пэўнай тэрыторыі. Калі яны трапляюць у мастацкую літаратуру – **дыялектызмы**.

■ **жаргонная** (фр. *jargon* – умоўная гаворка) – гэта сукупнасць лексічных асаблівасцей якога-небудзь вузкага кола людзей, аб'яднаных агульнымі інтарэсамі, сумеснымі дзеяннямі і г. д.

2. **Спецыяльная** – гэта словы і спалучэнні слоў, якія выкарыстоўваюцца пераважна колам людзей пэўнай галіны ведаў, прафесіі, спецыяльнасці.

✓ *Прафесіяналізмы* – словы, распаўсюджаныя пераважна ў гутарковай мове сярод людзей пэўнай прафесіі, спецыяльнасці.

✓ *Тэрміны* – гэта спецыяльныя словы ці спалучэнні слоў, якія дакладна абазначаюць пэўнае паняцце з галіны навукі, тэхнікі, мастацтва, вытворчасці, эканомікі, палітыкі і інш.

✓ *Наменклатурныя назвы* – сукупнасць назваў, якія ўжываюцца ў навуцы, тэхніцы, вытворчасці і г.д. Яны толькі абазначаюць (назваюць) канкрэтныя аб'екты вывучэння розных навук: назвы раслін, жывёл, птушак; назвы прафесій у некаторых галінах прамысловасці (настаўнік – настаўнік хіміі і г.д.); назвы гатункаў сельскагаспадарчых культур, парод жывёл, тавараў і г.д. – таварны знак).

Тэрмін (ад лац. *terminus* – канец, мяжа) — гэта спецыяльнае слова ці спалучэнне слоў, якое дакладна абазначае навуковае, тэхнічнае, сельскагаспадарчае і інш. паняцці).

Сукупнасць слоў, якія суадносяцца з адпаведным колам паняццяў для якой-небудзь галіны – **тэрмінасістэма**. Сукупнасць тэрмінаў пэўнай навукі або прафесіі называецца **тэрміналогіяй**. Існуе тэрміналогія лінгвістычная, медыцынская, тэхнічная, філасофская, педагагічная, псіхалагічная, астранамічная і інш. Акрамя таго, **тэрміналогія** — гэта сукупнасць усіх тэрмінаў пэўнай мовы (беларуская тэрміналогія).

Класіфікацыя тэрмінаў.

1. *Тэрміны-сінонімы. Тэрміны-антонімы. Агульнаразумелыя і вузка-спецыяльныя тэрміны.*

2. *Класіфікацыя тэрмінаў паводле будовы*

3. *Класіфікацыя тэрмінаў паводле паходжання. Спосабы ўтварэння тэрмінаў.*

Тэрміны ў пэўнай тэрмінасістэме могуць уступаць у сінанімічныя адносіны, хоць яны вельмі спецыфічныя, немаюць стылёвай маркіроўкі.

• Тыпы тэрмінаў-сінонімаў:

• два іншамойныя тэрміны: перфоманс – хепенінг, спонсар – фундатар,

• іншамоўны і ўласны тэрмін: Адраджэнне – Рэнесанс, дэманстрацыя – паказ, эскіз – накід, арфаграфія – правапіс,

• поўны тэрмін і скарачаны: жакардавыя тканіны – жакард.

Узнікненне варыянтаў-тэрмінаў, сінонімаў-тэрмінаў тлумачыцца для беларускай мовы нераспрацаванасцю многіх тэрмінасістэм, абмежаванасцю беларускамоўных тэрмінаў, атаксама стыхійнасцю моўных кантактаў.

Тэрміны могуць абазначаць супрацьлеглыя паняцці, што дазваляе вылучыць тэрміны-антонімы: *форта –п’яна*.

Тэрміны бываюць *агульнаразумелыя і вузкаспецыяльныя*. Агульнаразумелыя тэрміны ўваходзяць у лексіку агульнанароднай мовы, сэнс іх вядомы і неспецыялісту: *галосны, зычны, дыягназ, аспірын, кіслата, кісларод, атам, электроні* інш.

Большасць тэрмінаў вузкаспецыяльныя: іх разумеюць толькі спецыялісты: *суфіксоіды, люмінафоры* (рэчывы, якія выклікаюць свячэнне). Распаўсюджванне навуковых і тэхнічных ведаў сярод людзей вядзе да таго, што некаторыя вузкаспецыяльныя тэрміны паступова становяцца агульнаразумелымі.

2. Тэрміны паводле будовы суадносяцца са словамі ці спалучэннямі слоў, часцей словазлучэннямі.

Словы-тэрміны ў сваю чаргу падраздзяляюцца ў залежнасці ад часціны мовы: *назоўнікі, прыметнікі, дзеясловы, прыслоўі*.

Асноўную колькасць слоў-тэрмінаў складаюць назоўнікі, як правіла, агульныя: *псіхолаг, сацыяпат, пракрастынацыя, патагенэз, алігафрэн, гратэск, жываніс*.

У якасці аднаслоўных тэрмінаў досыць часта выкарыстоўваюцца ўласныя імёны, якія, перайшоўшы ў разрад тэрмінаў, становяцца агульнымі назоўнікамі: *ватман* (Дж. Ватман – уладальнік англійскай папяровай фабрыкі 18ст.), *атланцікарыятада* (тытан і жрыца ў грэчаскай міфалогіі), *сілуэт* (французскі міністр Э. дэ Сілуэт), *маўзалеі* (цар Маўсол, пахаваны ў горадзе Гелікарнас), *мецэнат* (Мецэнат Гай Цыльній – рымскі патрыцый).

Прыметнікі ў якасці слоў-тэрмінаў ужываюцца даволі рэдка, паколькі прыметнік, як правіла, спалучаецца з назоўнікам, утвараючы словазлучэнне: *выяўленчы* (мастацтва), *акрылавы* (фарбы), *залатое* (сячэнне).

Не ўсе даследчыкі пагаджаюцца з існаваннем тэрмінаў-дзеясловаў, аднак слоўнікі зазначаюць: *ілюстраваць, маляваць*.

Тэрмінаў-прыслоўяў няшмат: *унутрывенна, рэгрэсіўна, унакладку, усутык*.

Словазлучэнні-тэрміны надзвычай шырока выкарыстоўваюцца ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі: *выяўленчае мастацтва, акрылавыя фарбы, залатое сячэнне, кахлеарны імплант*. У якасці кампанента тэрмінаў-словазлучэнняў могуць выступаць уласныя назоўнікі (*закон Ампера, Ленца, Кулона*). Пашыраны словазлучэнні прыметнік+назоўнік (*макрыца чырвоная, ідыяграфічны метад, аналітычныя суджэнні*).

Адметнасцю сучаснай навуковай тэрміналогіі беларускай мовы з’яўляюцца трох- і больш кампанентныя тэрміны, яны таксама абазначаюць

адно цэласнае паняцце, і незаўсёды можна замяніць іх адным словам: зона бліжэйшага развіцця, каштоўная арыентацыя асобы

Часткова састаўныя тэрміны ўсё ж спрашчаюцца, утвараючы складаныя словы, *словы-абрэвіатуры* або замяняюцца іншамоўнымі словамі: *капітальныя ўкладанні – капукладанні, невялікае рэкламнае агенцтва, якое аказвае паслугі пераважна творчага характару – буцік, часадпачынку з суботы да панядзелка – уік-энд.*

Словы-сімвалы – трэціструктурны тып. У склад такіх тэрмінаў побач са слоўнымі знакамі ўваходзяць сімвалы: *α-часціца.*

3. Тэрміналагічная лексіка паводле паходжання неаднародная. Яна складаецца з розных пластоў уласных і іншамоўных слоў, са спалучэнняў уласных і іншамоўных сродкаў і новых слоў, загульнаўжывальных і вузкаспецыяльных тэрмінаў.

Запазычаныя тэрміны. Асваенне запазычаных слоў – падпарадкаванне іншамоўных слоў законам беларускай мовы:

~ *Графічнае:* перадача на пісьме сродкамі беларускай мовы.

~ *Фанетычнае:* падпарадкаванне запазычаных слоў фанетычным законам беларускай мовы: *акупант, дзяжурны, тэлеграма, плед.*

~ *Граматычнае:* поўнае або частковае падпарадкаванне марфемнай структуры іншамоўных слоў законам беларускай мовы: адпазненне канчаткаў, змяненне роду, ліку.

~ *Змяненне семантыкі.*

Прыметы запазычаных слоў:

~ нязменнасць назоўнікаў: *ракако;*

~ захаванне націску на пэўным складзе: *медальён, дэкальтэ,*

~ наяўнасць у слове гука [ф]: *фаянс;*

~ наяўнасць нехарактэрных для беларускай мовы спалучэнняў галосных гукаў: *ідэал, дуэт, бібліятэка;*

~ наяўнасць этымалагічна пачатковых гукаў э, о: *эра, эпоха, эпас, ода, опера;*

~ спалучэнні *ге, ке, хе:* *агент, схема;*

~ спалучэнні *бю, вю, кю, мя, пю, фю* ў корані: *бюро, рэвю, кювет, капюшон, фюзеляж;*

~ спалучэнні *дэ, ды, тэ, ты:* *дэтэктыў, дывідэнт, дыфтэрыя, дыван, дыцыпліна, медыцына, тыгр;*

~ прыстаўкі *а-, анты-, архі-, контр-, рэ-, дэ-, дыс-, амфі-:* *амаральны, антыцыклон, архіважны, контрмера, рэфармацыя, амфітэатр;*

~ суфіксы *-ізм- (-ызм-), -іст- (-ыст-), -ір- (-ыр-):* *арганізм, сацыяліст, капіраваць* і пад.

Уласна беларускія тэрміны. Асноўныя спосабы стварэння тэрмінаў:

а) лексіка-семантычны;

б) сінтаксічны;

в) марфемны (суфіксальны, прэфіксальны, прэфіксальна-суфіксальны);

г) аснова- і словакладанне;

- д) складана-суфіксальны;
- е) абрэвіяцыя.

Лексіка-семантычны: тэрміналагізацыя агульналітаратурных слоў: *аснова*, *ветразь* (у архітэктуры), *вугаль* (тэхніка малюнку), *навук*. Адваротны працэс – рэтэрміналагізацыя – перанос гатовага тэрміна з адной дысцыпліны ў другую: *рэйтынг*.

У аснове практычна любога тэрміна – агульнаўжывальнае слова: *купал* (лац. бочачка), *бутафорыя* (фр. выкідай вон), *касіёл* (замак).

Сінтаксічны: спосаб утварэння тэрмінаў шляхам словазлучэнняў рознага тыпу – самы прадуктыўны амаль ва ўсіх галінах навукі і тэхнікі, найбольшая колькасць тэрмінаў утворана па мадэлі прыметнік+назоўнік, назоўнік+назоўнік, пашыраны трох і больш кампанентныя словазлучэнні. Апорным словам у тэрмінах-словазлучэннях з'яўляецца назоўнік: *дарычны ордэр*, *батальонны жанр*, *інстытут сям'і*.

Марфемны:

Утварэнне на аснове марфем уласнай мовы ці інтэрнацыянальных элементаў.

Спосабы ўтварэння розныя, шырокаўжываюцца.

Суфіксальны спосаб.

- -ізм-, -ызм-: *калектывізм*, *аўтаматызм*, *дуалізм*;
- -янств-: *канфуцыянства*, *гегельянства*;
- -іт-: *араганіт* (мінерал), *кератыт*, *блефарыт*;
- -нн-: *адчуванне*, *запамінанне*;
- -к-: *выцінанка*, *ліццё*;
- -асць-: *актыўнасць*, *індывідуальнасць*.

Прэфіксальны спосаб характарызуецца далучэннем прэфікса дацэлагаслова: *неабарока*, *неаготыка*, *неакласіцызм*, *постімпрэсіянізм*, *протарэнесанс*.

Прэфіксальна-суфіксальны спосаб: *падрамнік*.

Бясуфіксальны спосаб досыць характэрная з'ява ў тэрмінатворчасці, тэрміны ўтвараюцца шляхам адсячэння суфіксаў: *абклад*.

Аснова-ісловаскладанне: *горадабудаўніцтва*. Шырока выкарыстоўваюцца іншамоўныя элементы: - *логія*- (навука), -*граф*- (прылада для запісу), -*грама*- (вынік запісу), -*метр*- (вымяральны прыбор), -*скоп*- (прыбор, прызначаны для назірання), -*мікра*, -*макра*-, -*гідра*-, -*міні*-.

Абрэвіатурны спосаб (абрэвіяцыя): *ЗПР*, *ВНД* (вышэйшая нервовая дзейнасць).

Апелятывацыя: *габелен* (прозвішча красільшчыкаў), *фаянс* (г. Фаэнца ў Італіі), *меандр* (р. Меандру Малой Азіі). У тэкстыльнай прамысловасці – назвы тканін, тыпаў адзення, кулінарыі, стылі і кірункі (*жакоб*).

Ад уласных імёнаў утвараюцца тэрміны: суфіксальным спосабам (*кальвінізм*, *лютэранства*). Такіх тэрмінаў многа ў хіміі, фізіцы, геаграфіі і інш.

Тэрміналагічныя спалучэнні нярэдка пераходзяць у разрад фразеалагізмаў: *залаты фонд, зводзіць канцы з канцамі* (бухгалтэрыя), *іграць ролю, сысці са сцэны* (тэатр), *іграць першуюскрынку, ва ўнісон, доўгая песня* (музыка), *пакласці на лапаткі* (спорт), *на задні (другі) план, на першым плане* (мастацтва).

Звесткі з гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі і тэрмінаграфіі

1. *Узнікненне і развіццё беларускай тэрміналагічнай лексікі.*

2. *Фарміраванне беларускай тэрміналогіі ў паслякастрычніцкі час (1917 – па н.ч.).*

1. Першапачатковай асновай фарміравання тэрміналагічнай лексікі была намінацыя розных прадметаў і з'яў прыроды, побыту, паняццяў тагачаснай рэчаіснасці, у тым ліку і тэрміналагічнага характару.

Захаваліся археалагічныя помнікі матэрыяльнай культуры XI-XII стст. (камяні, гліняныя гладышы, прасліцы, берасцяныя граматы), якія фіксуюць моўныя намінацыі прадметаў і паняццяў рэчаіснасці таго часу, у тым ліку і тэрміналагічнага характару: *грыўня, жыта, наяўнасць* і пад.

Непасрэднае фарміраванне беларускай тэрміналогіі адбывалася ў працэсе развіцця пэўных галін навукі і ўласна тэрміналагічнай работы.

У XIV-XVI стст., калі беларуская мова мела статус дзяржаўнай у ВКЛ, найбольшразвітымі тэрміналагічнымі сістэмамі былі грамадска-палітычная, юрыдычная, сельскагаспадарчая, прамысловая, гандлёвая, ваенная, філалагічная. Ролю тэрміналагічных слоўнікаў у гэты час часткова выконвалі глосы, якія змяшчаліся на палях ці паміж радкамі рукапісу або друкаванага выдання, часткова слоўнікі Л. Зізання («Лексіс», 1596 г.) і П. Бярынды («Лексікон», 1624). Аднак спецыяльных тэрміналагічных слоўнікаў не было.

Забарона беларускай мовы ў значнай ступені разарвала пісьмовую традыцыю, адмоўна сказалася на пераемнасці ў тэрміналогіі.

Беларуская навуковая тэрміналогія пачала фарміравацца ў самым пачатку XX стагоддзя, калі адраділася кнігадрукаванне, з'явіліся кнігі, газеты, навуковыя і навукова-папулярныя брашуры на беларускай мове.

2. У лютым 1921 г. пачала працу Навукова-тэрміналагічная камісія, у склад якой уваходзілі тры секцыі: гуманітарных, прыродазнаўчых і матэматычных навук. Камісія павінна была апрацаваць беларускую тэрміналогію па ўсіх галінах ведаў у аб'ёме сярэдняй школы. За час працы камісіі было створана і прапанавана для ўжывання каля 2500 слоў-тэрмінаў, якія друкаваліся на старонках «Весніка Народнага камісарыята асветы ССРБ» у 1921-1922 гг., а ў стане распрацоўкі знаходзіліся яшчэ 4184 тэрміналагічныя найменні. Аднак у працэсе такой дзейнасці высветлілася, што праца камісіі не адпавядае моўнай практыцы, для стварэння беларускай тэрміналогіі патрэбны былі іншыя маштабы, якія б ахапілі ўсю тэрміналагічную лексіку. Таму 30 студзеня 1922 г. быў заснаваны Інстытут беларускай культуры. У выніку тэрміналагічнай працы ў перыяд з 1922 па 1930 гг. было апублікавана больш за 30 тэрміналагічных слоўнікаў па розных

галінах навукі.

Галоўным прынцыпам працы камісіі было ўвядзенне слоў, якія бытавалі ў жывой народнай мове. Так, у сферу навукі былі ўведзены агульнаўжывальныя словы **бялок, ланцуг, сіла, сцябло**, ціск, чаранок і іншыя, якія страчвалі сваю бытавую выразнасць, набывалі строга акрэсленае спецыяльнае значэнне.

Другі напрамак – стварэнне неалагізмаў згодна законаў беларускай мовы. Ва ўжытак уводзіліся калькі з рускай мовы: **азначэнне, вочка, суквецце**. Узмацненне пурыстычных тэндэнцый прывяло да таго, што часам неалагізмы пачалі стварацца без уліку пашырэння таго ці іншага слова ў мове, толькі каб пазбавіцца чужых слоў: замест **гібрыд – мяшанец, пейзаж – краеабраз, песіміст – смутнаглядзец, пралетарый – бабыль, прафесійны – умецкі, бомба – гуля, фокус – вогнішча** і пад. У пэўнай ступені штучнымі былі наватворы **пустаслоўе** (дыялектыка), **вызыск** (эксплуатацыя), **пашыршчык** (прапагандыст), **споказ** (дэманстрацыя), **пераносня** (метафара), **кантаслуп** (прызма), **старчак** (перпендыкуляр) і пад. Іншамоўныя тэрміны ўжываліся вельмі рэдка і, як правіла, у выпадках, калі ў народнай мове не было адпаведнага беларускага тэрміна.

Значная праца па стварэнні беларускай навуковай тэрміналогіі вялася не толькі тэрміналагічнай камісіяй. У 1923-1927 гг. былі выдадзены наступныя тэрміналагічныя слоўнікі: «Слоўнік геаметрычных і трыганаметрычных тэрмінаў і сказаў» К. Душ-Душэўскага і В. Ластоўскага, «Беларуска-польска-расейска-лацінскі батанічны слоўнік» Зоські Верас, «Спіс назваў птушак і некаторых рыб» А. В. Фядзюшына і інш.

У 1929 г. быў створаны Інстытут мовазнаўства АН БССР, які распачаў работу па ўкладанні больш вузкіх тэрміналагічных слоўнікаў. У 1932 г. выйшаў з друку першы выпуск «Слоўніка тэхнічнай тэрміналогіі» А. Гурло, у 1933 г. – «Ваенны руска-беларускі слоўнік».

Аднак у 30-40-я гады праца па стварэнні беларускай тэрміналогіі амаль спынілася. І пасля вайны не было агульнага цэнтра па распрацоўцы і ўпарадкаванні тэрміналагічнай лексікі. Значную ролю ў нармалізацыі беларускай тэрміналогіі адыгралі «Руска-беларускі слоўнік» (1953), «Беларуска-рускі слоўнік» (1962), «Тлумачальны слоўнік беларускай мовы» (1977-1984) і некаторыя іншыя.

Аднак шэраг задач заставаўся па-ранейшаму не вырашаным. У прыватнасці, вывучэнне практыкі ўжывання тэрмінаў у навуковых тэкстах і выданне слоўнікаў, папаўненне паняццйна-тэрміналагічнага фонду, прывядзенне яго ў адпаведнасць з узроўнем развіцця сучаснай навукі. Для вырашэння гэтых задач у 1980 г. была створана Рэспубліканская тэрміналагічная камісія, якая складаецца з прэзідыума і дзевяці секцый (грамадазнаўчай, навукова-тэхнічнай, фізічнай і матэматычнай, хімічнай, біялагічнай, сельскагаспадарчай, геалагічнай і географічнай, медыцынскай і фізіялагічнай, секцыі па архітэктуры і будаўніцтве). З 1989 г. працуе Тэрміналагічная камісія ТБМ імя Ф. Скарыны.

Мова навукі і яе асаблівасці. Паняцце функцыянальнага стылю

1. *Азначэнне тэрміна стыль мовы.*

2. *Функцыянальныя стылі вуснай і пісьмовай формы сучаснай беларускай мовы.*

1. **Стыль мовы** – гэта сістэма моўных сродкаў, выбар якіх абумоўлены знешнімі (так званымі экстралінгвістычнымі, нямоўнымі) фактарамі. Такіх фактараў некалькі.

У першую чаргу стыль вызначае змест зносін. Выбар моўных сродкаў залежыць ад **мэты і задач выказвання**. На моўны стыль уплывае і **сацыяльная сфера** зносін: навуковая, побытавая, афіцыйная, мастацкая, публіцыстычная. Наступны экстралінгвістычны фактар – **умовы і акалічнасці** зносін. Уплывае на адбор моўных адзінак **форма** зносін – вусная ці пісьмовая, маналагічная ці дыялагічная.

На аснове гэтых фактараў і фарміруецца сістэма стыляў мовы.

Такім чынам, **стыль мовы** – гэта разнавіднасць мовы з пэўнымі асаблівасцямі фанетычных, лексічных, марфалагічных, сінтаксічных сродкаў, адбор якіх мае мэтавую накіраванасць і залежыць ад умоў камунікацыі.

2. У беларускай літаратурнай мове традыцыйна вылучаюцца **навуковы, афіцыйна-справавы (афіцыйна-дзелавы, афіцыйны), публіцыстычны (прамоўніцкі), мастацкі (літаратурна-мастацкі, стыль мастацкай літаратуры), размоўны (гутарковы, размоўна-бытавы)** стылі.

У залежнасці ад таго, у якой форме (вуснай ці пісьмовай) пераважна ўжываюцца моўныя сродкі, стылі падзяляюцца на **кніжныя** (навуковы, афіцыйна-дзелавы, публіцыстычны, мастацкі) і **размоўны** (гутарковы).

Падзел на кніжныя і размоўныя стылі даволі ўмоўны, бо кніжныя стылі могуць рэалізоўвацца ў вусным маўленні (напрыклад, навуковы даклад, выступленне на мітынг), а гутарковы стыль – у пісьмовым (асабісты ліст, SMS-паведамленне).

Асаблівасцю сучаснай стылістычнай сістэмы беларускай мовы з’яўляецца ўзаемапранікненне стыляў, іх узаемны ўплыў. Найбольш “падатлівы” гутарковы стыль, які пастаянна прыцягвае рознастылёвыя сродкі мовы і аказвае вялікі ўплыў на фарміраванне іншых стыляў. Нярэдка рознастылёвыя элементы выкарыстоўваюцца ў мастацкіх і публіцыстычных тэкстах. Самы кансерватыўны і найменш пранікальны – афіцыйна-справавы стыль.

Навуковы стыль і яго падстылі.

1. *Асноўныя рысы навуковага стылю.*

2. *Падстылі і жанры навуковага стылю.*

3. *Моўныя сродкі навуковага стылю.*

1. **Навуковы стыль** – сістэма моўных сродкаў, прызначаная для перадачы і захавання навуковых ведаў. Гэта стыль спецыяльнай навуковай літаратуры.

Форма зносін – пераважна пісьмовая маналагічная, бо аўтар і той, каму адрасавана маўленне, могуць быць адалены не толькі прасторай, але і часам. Аднак на канферэнцыях, у аўдыторыях вучоны выступае з вусным дакладам,

паведамленнем, лекцыяй (на падрыхтаваным пісьмовым варыянце).

Сфера выкарыстання		
навука	адукацыя	асвета
Тэматыка		
любая навуковая інфармацыя, прызначаная для сур'ёзнага навуковага ці вучэбнага вывучэння, а таксама для папулярызацыі ведаў для асветы людзей рознага ўзросту і рознага роду дзейнасці		
Мэты		
выкладзі, абгрунтаваць навуковыя веды для развіцця навуковай галіны на аснове выкарыстання аргументаў, фактаў, дадзеных эмпірычных даследаванняў	даступна выкладзі, растлумачыць навуковыя факты для навучання канкрэтнай аўдыторыі (школа, ВНУ і г.д.), актывізаваць лагічнае мысленне чытача	даступна выкладзі, растлумачыць навуковыя факты для папулярызацыі дасягненняў у галіне навукі
Стылявыя рысы		
<ul style="list-style-type: none"> • дакладнасць • лагічнасць забяспечваецца несупярэчлівасцю навуковай аргументацыі, якая адлюстроўвае развіццё думкі ад прыватнага да агульнага або ад агульнага да прыватнага, атрыманне ведаў, якія вынікаюць са зместу маўлення. • Аргументаванасць (віды аргументацыі) • абстрактнасць • аб'ектыўнасць • Яснасць забяспечвае паслядоўнасць выкладу навуковых фактаў. • Дакладнасць вызначае адзначнае разуменне навуковага тэксту, адстунасць сэнсавых разыходжанняў паміж словам і абзначаным ім паняццем. • Паслядоўнасць выкладу інфармацыі. <p>Адсутнасць эмацыянальна афарбаваных моўных сродкаў як адзнака стылю, аднак залежыць ад жанру і падстылю.</p>		<ul style="list-style-type: none"> • лагічнасць • канкрэтнасць • дакладнасць • вобразнасць • эмацыянальнасць
2. Падстыль		
уласна навуковы	навукова-вучэбны	навукова-папулярны
Жанры		
<i>дысертацыя, артыкул, манаграфія, аўтарэферат</i>	<i>падручнік, дапаможнік, рэферат, лекцыя</i>	<i>навукова-папулярнае выданне</i>
3. Асноўныя моўныя асаблівасці		

Лексічны ўзровень	
<ul style="list-style-type: none"> • міжстылявая лексіка, адназначныя бязобразныя словы • выкарыстоўваюцца словы агульнанавуковага ўжывання, характэрныя для навуковых твораў розных галін ведаў • ужываюцца тэрміны-словы і словазлучэнні • пашыраны ўстойлівыя спалучэнні тэрміналагічнага характару 	<p><i>вышыня, стагоддзе, вынікі, нафта</i></p> <p><i>пошук, эксперымент, аналіз, сінтэз</i></p> <p><i>нейтрон, імпульс, анамастыка, лагічны націск</i></p> <p><i>бронзавы век, хуткасць свету, пасіўны баланс</i></p>
Марфалагічны ўзровень	
<ul style="list-style-type: none"> • найбольш частотнай часцінай мовы з'яўляецца назоўнік • рэчыўныя і абстрактныя назоўнікі ўжываюцца ў множным ліку • характэрна выкарыстанне абстрактных і аддзеяслоўных назоўнікаў • пераважаюць канструкцыі з роднымсклонам, далей па частотнасці – назоўны і вінавальны склон • прыметнікі выкарыстоўваюцца ў складзе састаўных тэрмінаў • дзеясловы цяперашняга часу абазначаюць тое, што існуе пастаянна і нязменна: • характэрна ўжыванне інфінітываў, дзеясловаў 3-й асобы цяперашняга часу • не выкарыстоўваюцца формы 2-й асобы адзіночнага і множнага ліку • замест формы 1-й асобы адзіночнага ліку ўжываюцца формы 1-й асобы множнага ліку (так званае аўтарскае <i>мы</i>). • ужываюцца складаныя прыназоўнікі • іншамоўныя корані, 	<p><i>тэмпературы, пяскі, воды, велічыні</i></p> <p><i>метад, спосаб, высвятленне, размеркаванне, утварэнне</i></p> <p><i>вынікі эксперыментаў, хваробы сэрца, дасягненні навукі</i></p> <p><i>просты сказ, саляная кіслата лакальнае поле</i></p> <p><i>Умоўны лад абазначае дзеянне, якое ўяўляецца як пажаданае ці магчымае.</i></p> <p><i>мы даказалі</i></p> <p><i>на працягу, па меры, у сувязі з, у галіне</i></p> <p><i>антыцыклон, дэгазацыя, дыспрапорцыя</i></p>

прыстаўкі, суфіксы	
Сінтаксічны ўзровень	
<ul style="list-style-type: none"> • сказы з прамым парадкам слоў • пераважаюць апавядальныя простыя сказы, ускладненыя пабочнымі словамі, аднароднымі членамі сказа, устаўнымі канструкцыямі • сярод складаных сказаў найбольш частотныя складаназлучаныя і складаназалежныя <ul style="list-style-type: none"> • не ўжываюцца клічныя і пыталныя сказы • характэрна “расшчапленне” выказніка: <i>праводзіць даследаванне – даследаваць</i> • нярэдка выкарыстоўваюцца пасіўныя канструкцыі • для сувязі частак складанага сказа выкарыстоўваюцца складаныя злучнікі: <i>дзякуючы таму што, нягледзячы на тое што, між тым як, пасля таго як.</i> 	

Ужыванне моўных сродкаў залежыць ад падстылю. Так, найбольш строгім з’яўляецца ўласна навуковы падстыль. У навукова-папулярных тэкстах для больш даходлівай падачы матэрыялу могуць выкарыстоўвацца вобразныя сродкі, ацэначная і нават гутарковая лексіка, разнастайныя сінтаксічныя прыёмы.

Мова справавой сферы і яе асаблівасці

1. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю.
2. Падстылі і жанры афіцыйна-справавога стылю.
3. Моўныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю.

1. Афіцыйна-справавы стыль рэалізуецца пераважна ў пісьмовай маналагічнай форме. Вуснае маўленне (даклад, інструктаж, выступленне на судзе) абпіраецца на загадка падрыхтаваны пісьмовы тэкст, мае некаторыя асаблівасці (інструктаж, даклад, зварот, выступленне на судовым працэсе): аўтары імкнуцца пазбягаць спецыфічных кніжных зваротаў стылю і выкарыстоўваюць элементы жывога размоўнага стылю.

Сфера выкарыстання		
сфера справаводства і афіцыйных зносін, юрыдычных зносін		
Тэматыка		
афіцыйныя зносіны паміж дзяржавамі, юрыдычнымі асобамі, грамадзянскімі асобамі і г.д.		
Мэты		
функцыя –інфармацыйная, пабуджальная		
устававіць адносіны паміж дзяржавамі на міжнародным узроўні з дапамогай дамоў і пра-тэстаў	устававіць адносіны паміж дзяржавай і грамадзянамі, арганізацыяй і грамадзянскімі асобамі на ўзроўні закона	устававіць адносіны паміж кіраўніцтвам і падначаленым на ўзроўні загадаў, распараджэнняў і рознага роду дзелавых

		папер
Стылявыя рысы		
<ul style="list-style-type: none"> • сцісласць – эканомнае выкарыстанне моўных сродкаў, выключэнне моўнай збытकोўнасці. Цесна звязана з канкрэтнасцю – канцэтраванасць інфармацыі • дакладнасць дазваляе адназначна перадаць змест фармуліроўкі. Змест павінен прачытвацца строга адназначна. Недапушчальна двухсэнсоўнасць. • Паслядоўнасць – правільнасць кампазіцыйнай структуры, адсутнасць лагічных памылак, прадуманасць і трапнасць фармулёвак • адсутнасць індывідуальных моўных асаблівасцяў. Мове службовых дакументаў не ўласціва эмацыянальна афарбаваная лексіка, назоўнікі і прыметнікі з суфіксамі суб'ектыўнай ацэнкі, выклічнікі, экспрэсіўная фразеалогія і г.д. • стандартызаванасць. Выкарыстанне гатовых, ужо замацаваных моўных стандартаў (клішэ): <i>прызначыць на пасаду, накласці спагнанне і пад.</i> • устойлівая форма падачы матэрыялу (падзел тэксту на раздзелы, параграфы; графічнае выдзяленне частак тэксту, рэквізіты дакумента, выкарыстанне шаблонных тэкстаў), традыцыйнасць зваротаў. Па ступені рэгламентацыі дакументы можна падзяліць на тры групы: 1) дакументы, якія павінны дакладна адпавядаць прынятаму стандарту, бо ў іншым выпадку яны не будуць мець юрыдычнай сілы (пашпарт, дыплом, пасведчанне і інш.); 2) дакументы, якія немаюць строга рэгламентацыі (даведка, заява, квітанцыя, дагавор, даверанасць і інш.); 3) дакументы, якія маюць грамадска замацаваны агульны прынцып укладання, а моўныя сродкі і форма выкладу ў пэўнай ступені адвольныя (характарыстыка, рэкамендацыя, дзелавыя партнёрскія пісьмы і інш.). • Справавыя дакументы пішуцца на спецыяльных бланках. Рэквізіт – абавязковы інфармацыйны элемент дакумента, строга замацаваны за пэўным месцам на бланку, лісце. Сукупнасць рэквізітаў, пэўным чынам размешчаных на дакуменце, складае яго фармуляр. Рэквізіт можа быць лінейны, трафарэт, анкета, табліца, камбінацыя гэтых форм. 		
2. Падстыль		
дыпламатычны	уласна заканадаўчы	адміністрацыйна-канцылярскі
Жанры		
<p>Дакумент – справавая папера, якая заканадаўча пацвярджае розныя гаспадарчыя аперацыі, прававыя адносіны і дзеянні юрыдычных асоб і грамадзян. Па функцыянальным прызначэнні – групы:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) асабістыя (заява, аўтабіяграфія), 2) распарадчыя (пастанова, загад) 3) адміністрацыйна-арганізацыйныя (справаздача, кантракт) 4) інфармацыйна-даведачныя (даведка, аб'ява) 5) справавыя лісты 6) юрыдычныя дакументы (скаргі) 		

пагадненне, канвенцыя, мемарандум, нота, камюніке, перагаворы	закон, указ, статут, канстытуцыя	загад, пратакол, заява, распіска, даверанасць, дзелавая гутарка, перагаворы, біяграфія, характарыстыка
3. Асноўныя моўныя асаблівасці		
<i>Лексічны ўзровень</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • словы ўжываюцца з прамым значэннем • шырока прадстаўлена спецыяльная лексіка: • назвы асоб па іх функцыі ў афіцыйна-справавых адносінах • назвы дакументаў • абазначэнні частак дакумента, разнастайных дзеянняў асоб, службовых працэдур па ўзгадненні і зацвярджэнні • архаічная, устарэлая лексіка (у дыпламатычных дакументах) • ужываюцца складанаскарочаныя словы • высокая ступень стандартызацыі стылю прыводзіць да ўзнікнення канцылярскіх штампаў. Канцылярызмы – лексіка- фразеалагічная адзінка, якая ўзнаўляецца ў афіцыйна-справавым стылі і абазначае часта паўтаральныя сітуацыі або распаўсюджаныя паняцці • выкарыстоўваюцца ўстойлівыя словазлучэнні 	<p><i>субпадрадчык, спажывец</i></p> <p><i>загад, наведамленне</i></p> <p><i>парадак дня, дадатак, прысутнічалі, слухалі, пастанавілі</i></p> <p><i>пан, пані, мае гонар наведаміць</i></p> <p><i>ГЭС, Дзяржплан, Белсельгастэхніка</i></p> <p><i>вышэй названыя, прыцягнуць да адказнасці, за справаздачны перыяд</i></p> <p><i>пасведчанне аб нараджэнні, пасведчанне аб заключэнні шлюбу, на аснове</i></p> <p><i>вышэйпададзенага</i></p>	
<i>Марфалагічны ўзровень</i>		
<ul style="list-style-type: none"> • актыўна выкарыстоўваюцца аддзеяслоўных назоўнікаў на -цыя, -нне, -ццё • характэрныя назоўнікі з прыстаўкай не- • назоўнікі, якія абазначаюць пасаду ці званне, ужываюцца ў мужчынскім родзе • ужываюцца складаныя адыменныя прыназоўнікі і састаўныя злучнікі • пашырана ўжыванне інфінітываў і безасабовых дзеясловаў 	<p><i>уніфікацыя, утрыманне, узгадненне незварот, невыкарыстанне, непряманенне</i></p> <p><i>доктар філалагічных навук Т.Р.Графімава, дырэктар</i></p> <p><i>С.І.Грыгор'ева</i></p> <p><i>у мэтах; у сувязі; у выніку таго, што; з</i></p>	

<ul style="list-style-type: none"> • дзеясловы цяперашняга часу маюць значэнне “цяперашні прадпісання” (указанне на тое, што трэба зрабіць) 	<i>прычыны таго, што; для таго, каб змяніць, устанавіць, павялічыць</i>
--	---

Сінтаксічны ўзровень

<ul style="list-style-type: none"> • пераважаюць поўныя апавядальныя двухсастаўныя сказы з прамым парадкам слоў • простыя сказы ўскладненыя аднароднымі членамі сказа, адасобленымі членамі сказа, устаўнымі канструкцыямі • выкарыстоўваюцца аднасастаўныя інфінітыўныя і безасабовыя сказы • характэрна “расшчапленне” выказніка: <i>прымаць удзел – удзельнічаць</i> • сказы з асабовымі дзеясловамі ўжываюцца толькі ў пэўных жанрах – даручэнне, распіска, біяграфія, характарыстыка, загад

Афіцыйна-справавы стыль непранікальны для элементаў іншых стыляў. Выкарыстанне слоў і выказаў, характэрных афіцыйна-справому стылю, у гутарковым маўленні (калі гэта не патрабуе тэма зносін) з’яўляецца памылкай і сведчыць пра бедны лексічны запас стваральніка маўлення. Увядзенне элементаў афіцыйна-справавога стылю ў мастацкія і публіцыстычныя тэксты абумоўлена тэмай і задачамі выказвання.

ПРАКТЫЧНЫ РАЗДЗЕЛ

Мова навукі і яе асаблівасці. Моўныя сродкі навуковага стылю

Практыкаванні:

1. *Перакладзі тэкст на беларускую мову. Вызначыць, да якога падстылю ён адносіцца.*

Для человека наиболее естественный вид межличностного общения – речевое общение.

Межличностное общение выполняет три основные функции:

1) *информационно-коммуникативную*, т. е. обмен информацией между людьми. Эта функция общения в той или иной форме и степени связана со всеми видами деятельности людей. Даже мыслительные процессы у индивида протекают более результативно при постоянном информационном общении (решение задач, вспоминание стихов и т. д.);

2) *регулятивно-коммуникативную*. В общении вырабатываются правила поведения, цели, средства, мотивы поведения, усваиваются его нормы, оцениваются поступки, складывается иерархия ценностей, шкала социализации человека. Именно в общении человек познает и переживает свою значимость, именно через общение осуществляется регуляция поведения человека среди других людей;

3) *аффективно-коммуникативную*. Общение регулирует уровень эмоциональной напряженности, создает психологическую разрядку.

В реальном общении независимо от формы все его функции органически сливаются. Часто все функции общения присутствуют даже в отдельном акте общения.

2. *Выпісаць з перакладзенага тэксту тэрміны, а характарызаваць іх паводле паходжання.*

3. *Размеркаваць словы, якія называюць жанры, у адпаведнасці з падстылямі навуковага стылю.*

Аўтарэферат, канспект, нарыс, дысертацыя, падручнік, брашура, манаграфія, лекцыя.

4. *Перакладзі тэкст на беларускую мову. Вызначыць яго падстыль. Выпісаць асобна тэрміны і словы агульнанавуковага ўжывання.*

Семья как фактор психологического здоровья ребенка.

Характерные для современного этапа развития общества процессы индустриализации и глобализации, изменения в системах социальных ролей, общепринятых норм, ценностей и установок затронули все социальные институты, в том числе и семью. В последние десятилетия в институте семьи все чаще наблюдается усиление деструктивных тенденций: неуклонно увеличивается число разводов и неполных семей, возрастает численность молодых людей, осознанно отказывающихся от заключения брака, снижается престижность семейной жизни, ценность семейных отношений.

Проблемы, вызываемые нестабильностью и неблагополучием семей, являются сегодня актуальными как никогда. Это обусловлено, прежде всего,

тем, что современные динамические преобразования семейной системы, отражаясь на структуре и характере супружеских отношений, влекут за собой нарушения внутрисемейного общения, проблемы при переживании кризисов семьи, рост неудовлетворенности браком и др. Больше всего в такой ситуации страдают дети, так как паттерны отношений в родительской семье, передаваясь из поколения в поколение, наследуются и становятся своеобразным «семейным сценарием». Неблагополучные семьи порождают неблагополучных людей с низкой самооценкой, что толкает их на преступление, оборачивается душевными болезнями, алкоголизмом, наркоманией, нищетой и другими социальными проблемами.

5. *Прааналізаваць марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці перакладзенага навуковага тэксту.*

Дамашняе заданне. Напісаць анацацыю да тэксту.

Кампазіцыя навуковага тэксту. Цытаты і спасылкі, іх афармленне

Практыкаванні:

1. *Перакласці тэкст на беларускую мову. Вызначыць падстыль навуковага стылю. Ахарактарызаваць яго кампазіцыю.*

Идея, сформулированная Л.С. Выготским, о социальной ситуации развития как «исходном моменте» для всех динамических изменений, происходящих в развитии, остается как никогда актуальной в настоящее время. Взаимодействие со «значимыми другими» и, прежде всего, с родителями, а также интериоризация процессов общения и взаимодействия, являются важнейшими факторами развития личности ребенка.

Ребёнок – индикатор семейных отношений. От того, какие отношения складываются в семье, зависит мировосприятие ребёнка, его отношения с окружающими людьми, личностные особенности.

Детские годы играют важнейшую роль в интеллектуальном и личностном развитии и составляют период, от которого зависит все будущее человека. Именно в первые годы жизни ребенок учится тому, что будет использовать в течение всей своей дальнейшей жизни.

Роль родителей в психическом развитии ребенка уникальна, особенно это касается первых трех лет его жизни. Ребенок не может хорошо развиваться сам по себе, без активного и грамотного вмешательства взрослого. Даже относительно здоровый ребенок будет со временем или отставать в развитии, или оно будет негармоничным, если уход и общение с ним будет неправильным. Кроме того, результатом искреннего и доброжелательного позитивного общения взрослого и ребенка окажутся сформированные у ребенка чувство доверия к миру, привязанность к родителям и другим близким людям. В свою очередь, ребенку, выросшему без нормальной семьи и в условиях социальной депривации, присуще недоверие к людям, подозрительность и, как следствие, склонность к отстраненности, изоляции.

Еще одной немаловажной проблемой, напрямую связанной с сегодняшними деструктивными тенденциями института брака и семьи, является неумение детей в будущем сконструировать нормально функционирующую собственную семью. Из наиболее вероятных негативных последствий неблагоприятного «семейного сценария» для детей в будущем можно отметить необдуманность заключения брака.

2. Выпісаць з перакладзенага тэксту тэрміны. Складзі з іх тлумачальны слоўнік.

Дамашняе заданне. Падрыхтаваць пераказ навуковага тэксту па спецыяльнасці.

Мова справовай сферы і яе асаблівасці. Віды афіцыйна-справовых дакументаў, правілы іх напісання і афармлення

Практыкаванні:

1. Прачытаць тэкст, вызначыць яго тэму, ідэю. Знайсці моўныя сродкі, уласцівыя афіцыйна-справовому стылю.

Асноўнымі прынцыпамі ажыццяўлення забеспячэння культурнай дзейнасці з'яўляюцца:

2.1. свабода мастацкай творчасці і іншай творчай дзейнасці, самаразвіццё творчых працэсаў;

2.2. разнастайнасць напрамкаў, формаў, жанраў і стыляў у творчай дзейнасці,

недапушчальнасць манапалізму ў культуры і манапалізацыі культурнай дзейнасці;

2.3. прыярытэт развіцця беларускай нацыянальнай культуры;

2.4. агульнадаступнасць культурных каштоўнасцяў, якія знаходзяцца ў дзяржаўных і грамадскіх фондах;

2.5. роўнасць суб'ектаў культурнай дзейнасці перад законам, недапушчальнасць устанаўлення пераваг і прывілей у галіне культуры, якія супярэчаць закону;

2.6. арыентацыя на нацыянальныя і агульначалавечыя каштоўнасці, культурныя каштоўнасці, якія носяць высокамастацкі і высокамаральны характар;

2.7. гуманістычная накіраванасць і ўзмацненне асобнага пачатку ў культурнай дзейнасці;

2.8. усямерная ахова, захаванне, рацыянальнае выкарыстанне і памнажэнне гісторыка-культурнай спадчыны і інтэлектуальнай уласнасці ў галіне культуры;

2.9. свабоднае развіццё культур усіх нацыянальных супольнасцяў, якія пражываюць у Рэспубліцы Беларусь.

2.10. узаемадзеянне беларускай нацыянальнай культуры з культурамі іншых народаў і яе інтэграцыя ў сусветную культуру;

2.11. спалучэнне дзяржаўных і грамадскіх пачаткаў у арганізацыі культурнай дзейнасці і кіраванні ёю.

2. Ахарактарызаваць жанры афіцыйна-справовага стылю.

Абанемент, акрэдытыў, атэстат, анкета, бюлетэнь, дэкрэт, дырэктыва, камюніке, мемарандум, патэнт, рэзалюцыя, хадайніцтва, даверанасць, акт, заява, загад, пратакол, даведка.

3. *Напісаць аб'яву, характарыстыку, рэзюмэ.*

4. *Запішыце тэкст, устаўляючы прапушчаныя літары. Вызначце яго стылявую прыналежнасць. Адзначце яго лексічныя, марфалагічныя, сінтаксічныя асаблівасці.*

Развіццё беларускай, як і любой іншай, нац_нальнай культуры мае сваю ўнутраную логіку. Дзяржаўная страт_гія можа садзейнічаць гэтаму развіцц_ю і абапірацца на яго. Таму в_лікую ролю адыгрывае вызначэнне д_ўгат_рміновых мэт__ і задач культурнай палітыкі. Асноўнымі з іх з_яўляюцца:

- фарміраван_е ід__лагічных, д_макратычных асноў культурнага жыцц_я і дзейнасці народа, у тым ліку а_казнасці дзяржавы за тое, каб кожнаму члену грама__тва быў гарантаваны доступ да культурнай спа_чыны, а таксама ма_чымасць займацца культурнай дзейнасцю;

- па_трыманне культуры ў такім стане, які заб_спечвае неабходныя перадумовы для палітычнага, эканамічнага і духоўнага развіцц_я грама__тва і дзяржавы;

- заб_спячэнне неперарыўнасці культурнага працэс__ ў Беларусі і ахова яго нац__нальнай самабытнасці, уключанасць яго ў сусветны культурны працэс.

5. *Замяніце, калі гэта магчыма, спалучэнні дзеяслоў + назоўнік суадноснымі аднакарэннымі дзеясловамі. Вызначце функцыянальную стылістычную афарбоўку дзеясловаў і словазлучэнняў. З 2-3 словазлучэннямі складзіце сказы.*

Праводзіць рэпетыцыю, адыгрываць ролю, аказаць падтрымку, узначаліць дэманстрацыю, даваць накірунак, аказваць увагу, даваць кансультацыю, займаць месца, праявіць цікавасць, атрымаць перамогу, прыняць удзел, трымаць у памяці, надаваць значэнне, мець патрэбу, весці назіранне, праводзіць эксперымент, здзяйсняць праверку.

6. *У першай групе слоў да назоўнікаў жаночага роду падбярыце, дзе магчыма, назоўнікі мужчынскага роду. У другой – падбярыце да назоўнікаў мужчынскага роду назоўнікі жаночага. Дайце функцыянальна-стылістычную характарыстыку назоўнікам.*

1) Акушэрка, балерына, баскетбалістка, гоншчыца, даярка, масажыстка, манікюрша, намотчыца, санітарка, свінарка, сакратарка, сядзелка, салістка, стэнаграфістка, тэлефаністка, ткачыца, фельшарка.

2) Аграном, адвакат, аспірант, брыгадзір, генерал, дырэктар, доктар, дацэнт, абаронца, інжынер, інспектар, інструктар, кандыдат, карэктар, карэспандэнт, касманаўт, кандуктар, канькабежац, лабарант, машыніст, навуковы супрацоўнік, педагог, прафесар, пракурор, рэдактар, кіраўнік, слесар, следчы, суддзя, член- карэспандэнт, трактарыст, настаўнік, юбіляр.

Дамашняе заданне. Перакладзіце тэкст на беларускую мову.

МЕМОРАНДУМ О НАМЕРЕНИИ

Между Евангелическо-теологическим факультетом Тюбингенского университета имени Эберхарда Карла (Тюбинген, Германия)

И Институтом теологии им. свв. Мефодия и Кирилла Белорусского государственного университета (г. Минск, Беларусь)

В соответствии со взаимным желанием начать научное и академическое сотрудничество между Институтом теологии им. свв. Мефодия и Кирилла Белорусского государственного университета (г. Минск, Беларусь) и Евангелическо-теологическим факультетом Университета имени Эберхарда Карла (Тюбинген, Германия), учреждения соглашаются вступить в формальный Меморандум о намерении с целью научного и академического сотрудничества.

Статья 1

Учреждения нашли взаимно полезным начать сотрудничество в областях взаимного интереса в следующих целях:

Обмен преподавателями, учеными, аспирантами для чтения лекций, исследований.

Обмен информацией, научными работами, учебными материалами, публикациями и другой научной литературой.

Сотрудничество в научных исследованиях и преподавании.

Реализация научных исследований и развитие проектов.

Культура прафесійнага маўлення. Мова і маўленне. Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.

1. Прачытайце выказванні беларускіх пісьменнікаў. Пра якія праблемы ідзе гаворка ў гэтых выказваннях?

Адным словам можна вельмі шмат выказаць, або тым жа самым словам нічога не сказаць (К. Чорны). Каб вольна было думцы, трэба, каб вольна было словам, каб лёгка ліліся яны з душы, з падсвядомасці, з падсвядомай памяці. Неабходна менавіта **такое** веданне мовы, адчуванне яе (Т. Бондар). Культура нацыі без культуры роднай мовы – нонсэнс, бюссэнсіца (Н. Гілевіч). Мова – гэта ключ да дзвярэй ў свет, і кожны павінен выйсці праз свае дзверы. Гаварыць не на сваёй мове – тое самае, што глядзець на свет не сваімі вачыма (В. Каваленка). Мова – жывая істота. Яна жыве, а не існуе (К. Чорны). Пазнаюць людзей ці па гаворцы, ці па адзежы: хто якую носе; ото ж гаворка, язык і ёсць адзежа душы (Ф. Багушэвіч). Слоў не крышыць ні век, ні тапор (Я. Купала). У кожным слове жыве дух усёй мовы (А. Разанаў).

Стварыце невялікае наведанне, выкарыстаўшы выказванне ў якасці ключавога сказа.

2. Прачытайце тэкст у адпаведнасці з арфаэпічнымі нормаў беларускай мовы. Вызначце яго стыль. Знайдзіце тэрміны, запішыце іх значэнне ў тэрміналагічныя слоўнікі. Сфармулюйце пяць пытанняў да тэксту.

Дзейнасць чалавека не абыходзіцца без асабістых эмацыянальных перажыванняў. Пачуцці – адна з формаў (поруч з розумам і воляй)

праяўлення адносін чалавека да прадметаў і з'яў рэчаіснасці. У пачуццях адрозніваюць псіхалагічную аснову (утварэнне ўсвядомасці чалавека такіх адэкватна-валявых рэакцый, як эмоцыі і імкненні) і сацыяльную (суб'ектыўныя адносіны чалавека да розных сфер грамадскага быцця, што вызначае сацыяльнае аблічча індывіда). Таму ацэнка, што праяўляецца ў пачуццях, залежыць не толькі ад аб'ектыўных уласцівасцей прадмета ці з'яў, ад іх месца ў сістэме грамадскіх адносін, але і ад вопыту чалавека і яго светапогляднай пазіцыі. Пачуцці прычынна абумоўлены, аб'ектыўныя паводле зместу і суб'ектыўныя па праяўленні. Ім уласцівы прадметны характар (рэальны ці ўяўны). Чалавек не можа перажываць увогуле, безадносна, а толькі ў адносінах да каго-небудзь, чаго-небудзь (нельга зазнаць пачуццё кахання, калі няма аб'екта сімпатыі ці пакланення). Вылучаюць грамадскія і асабістыя, станоўчыя і адмоўныя, абстрактныя і канкрэтныя, нацыянальныя, інтэлектуальныя, палітычныя, маральныя, рэлігійныя і іншыя пачуцці. Пачуццё непасрэдна звязана з мысленнем, успрыманнем, уяўленнем, памяццю, актывізуе пазнавальныя намаганні індывіда, яго волю, уплывае на пошук жыццёвага шляху, фармаванне светапогляду. Пачуцці са станоўчым эмацыянальным тонам (задавальненне, радасць, добры настрой) павышаюць жыццядзейнасць чалавека, з адмоўным (незадаволенасць, смутак, дрэнны настрой) – прыгнятаюць актыўнасць асобы. Пачуцці чалавека адыгрываюць вялікую ролю ў яго паводзінах, практычнай і пазнавальнай дзейнасці. Выхаванне пачуццяў – частка выхавання гарманічна развітага чалавека.

3. Растлумачце сэнс прыказак. Пра якія асаблівасці маўлення гаворыцца ў прыказках?

Выказанага слова да губы не вернеш. З свайго языка спусціш – на чужым не зловіш. Слова – вецер, а папера – грунт. Слова знікае – напісанае застаецца. Сказанага слова за хвост не зловіш. Конь вырвецца – здагоніш і зловіш, а слова вырвецца – не зловіш. Слоўка як птушка: выпусціў – не вернеш. Што напісана пяром, не выйме і сякера. Якая птушка, такіі галасок. Які розум, такая і гаворка.

4. Прачытайце словы ў адпаведнасці з нормамі беларускай арфаэпіі.

Сфармулюйце асноўныя арфаэпічныя правілы.

1) Голуб, стэп, восем, верф, сям'ёй, п'е, б'юцца.

2) Анекдот, вакзал, гексаметр, экзамен, экзатычны, экзекуцыя, экземпляр, экзотыка, праэкзменаваць, як бы, як бачыш.

3) Сшытак, наполачцы, счапляць, усутычцы, перапісчык, падмазчык, жжаты, на печцы, нарэчцы.

4) Смех, скіраваць, бязлітасна, снег, світанне, скеміць, схіліцца, розгі, разбіць, згіб, схітрыць, скіба, след, сцвярджаць, сліва, спіс, схіл, збегчы.

5) Адчапіць, адчыніць, пераплётчык, адцягнуць, матцы, суседскі, суражскі, чэшскі, пражскі, падцёк, адцэджаны, адчайна, выкладчык, грамадскі, на печцы, наводчык.

5. Пастаўце ў словах націск, падкрэсліцесловы з рухомым націскам.

Развіты сказ, развіты чалавек, дазіметр, сантыметр, садавіна, крапіва, індустрыя, металургія, кулінарыя, фартух, квартал, каталог, Мазыр, Капыль, лопух, поцёмкі, фольга, феномен, статут, статуя, спіна, несці, заселены, чатырнаццаць, малы.

Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы

Практыкаванні:

1. Перакласці тэкст на беларускую мову. Падкрэсліць словы з арфаграмамі

Неряшлівость –болезнь?

Что стоит за термином «неряшлівость», знают многие. Это пренебрежение порядком окружающей человека обстановке и/или нарушение норм гигиены тела. Равнодушное отношение человека к собственному внешнему виду вызывает, как минимум, недоумение, а порой просточувство брезгливости у окружающих.

Беспорядочная, захламленная обстановка, окружающая человека, может наводить на мысли окатастрофической нехватке времени, небрежности к вещам или простому нежеланию тратить науборку время.

Обычно признаки неряшливости относят к случаям недостатка воспитания в детском возрасте, неприученности к порядку, лени или отсутствию эстетического вкуса. Но неряшлівость может выступить и как симптом психического отклонения. И если в случае неряшливости, закрепившейся в виде черты характера, на человека можно воздействовать уговорами, собственными примерами, навязать ему алгоритм, при соблюдении которого он сможет добиться определенных успехов в изменении своего захламленного мира и внешнего облика, то в случае психического расстройства справиться с явлением неряшливости очень тяжело. Психическое расстройство и самооценка – вещи часто несовместимые, поэтому убедить человека посмотреть на себя со стороны и оценить свой внешний вид или состояние жилья (рабочего места), не представляется возможным.

Дамашняе заданне: Растлумачыць у запісаным тэксце словы з арфаграмамі

Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы

Практыкаванні:

1. Перакласці назоўнікі на беларускую мову. Падабраць да іх прыметнікі.

Простор, творчество, роспись, живопись, тень, средство, жизнеописание, летопись, посуда.

2. Вызначыць род назоўнікаў.

Пано, кашнэ, філе, дражэ, адажыя, фрау, дэндзі, фламінга, аташэ, жалюзі

3. Утварыць словазлучэнні.

2 (твор), 3 (карціна), 5 (мастак), 6 (вежа), 5,8 (метр), 26,8 (грам), 1,8 (тысяча), 3 (колер), 7 (зала), 3 (дзень), 2 (кашуля), 2 (ручнік), 349 (грам).

Дамашняе заданне: Перакладзі тэкст на беларускую мову.

Кризисные периоды в жизни человека

Возрастные кризисы – особые, относительно непродолжительные по времени периоды перехода в возрастном развитии к новому качественно специфическому этапу, характеризующиеся резкими психологическими изменениями. Возрастные кризисы обусловлены прежде всего разрушением привычной социальной ситуации развития и возникновением другой, которая более соответствует новому уровню психологического развития человека.

Самым первым жизненным кризисом является кризис одного года. На этом этапе жизни у человека формируется общее представление об окружающем мире. Ребёнок решает, можно ли доверять всему тому, что его окружает. Этот этап является основой, определяющей дальнейшее развитие личности.

Следующий кризисный период начинается в возрасте трех лет. Кризис проявляется в том, что маленький человек начинает «показывать характер», проявлять упрямство, старается показать себя как личность.

Семь лет – очень важный и сложный период в жизни ребенка. На этом жизненном этапе происходит социальное определение человека и возникают два пути развития личности: либо ребенок начинает считать себя исключительной личностью, заслуживающей только похвал, либо приобретает комплекс неполноценности из-за неудачности первого опыта общения со сверстниками.

В возрасте двенадцати-четырнадцати лет ребенок впервые начинает осознавать свою принадлежность к тому или иному полу. Начинается борьба с родителями за собственную свободу и самостоятельность. Ребенок пытается доказать папе и маме, что он уже вырос и не нуждается в помощи и советах, а все ограничения его свободы воспринимаются остро и агрессивно.

Тэхніка і выразнасць вуснага маўлення

Вусны пераказ навуковага тэксту на спецыяльнасці, перакладзенага з рускай мовы на беларускую.

РАЗДЗЕЛ КАНТРОЛЮ ВЕДАЎ

Заданне да заліку (для студэнтаў завочнай формы атрымання адукацыі)

На залік студэнты павінны прадставіць у пісьмовай форме:

1. Навуковы тэкст па сваёй спецыяльнасці на рускай мове і яго пераклад на беларускую мову (аб'ём – 1 старонка фармату А4, шрыфт 14 кегль, інтэрвал 1).
2. Канспект тэарэтычных пытанняў.
3. Умець пераказаць па-беларуску перакладзены тэкст па спецыяльнасці

Патрабаванні да заліку (для студэнтаў дзённай формы атрымання адукацыі)

1. Навуковы тэкст па сваёй спецыяльнасці на рускай мове і яго пераклад на беларускую мову (аб'ём – 1 старонка фармату А4, шрыфт 14 кегль, інтэрвал 1).
2. Канспект тэарэтычных пытанняў.
3. Умець пераказаць па-беларуску перакладзены тэкст па спецыяльнасці.
4. Заданні кіруемай самастойнай работы.

ДАПАМОЖНЫ РАЗДЗЕЛ

Праграма дысцыпліны

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»

ЗАЦВЯРДЖАЮ

Прарэктар па вучэбнай рабоце

А.В.Макоўчык

2019 г.

Рэгістрацыйны № УД-27-3-н 11-2019/ вуч.

БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)

Вучэбная праграма ўстанова вышэйшай адукацыі
па вучэбнай дысцыпліне для спецыяльнасцей:

1-03 03 08 Алігафрэнапедагогіка

1-03 03 06 Сурдапедагогіка

1-03 03 07 Тыфлапедагогіка

Вучэбная праграма вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” распрацавана на аснове Адукацыйнага стандарта Рэспублікі Беларусь “Вышэйшая адукацыя. Першая ступень” ОСВО 1-03 03 06-2013, ОСВО 1-03 03 07-2013, ОСВО 1-03 03 08-2013 і вучэбнага плана ўстановы вышэйшай адукацыі па спецыяльнасцях 1-03 03 06 “Сурдапедагогіка”, 1-03 03 07 “Тыфлапедагогіка”, 1-03 03 08 “Алігафрэнапедагогіка”.

СКЛАДАЛЬНІКІ:

І.Л.Бурак, дацэнт кафедры беларускага і рускага мовазнаўства ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

РЭЦЭНЗЕНТЫ:

Т.Я.Максімава, старшы навуковы супрацоўнік Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Н.У. Чайка, прафесар кафедры мовазнаўства і лінгвадыдактыкі філалагічнага факультэта ўстановы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”, доктар філалагічных навук, прафесар

РЭКАМЕНДАВАНА ДА ЗАЦВЯРДЖЭННЯ:

Кафедрай беларускага і рускага мовазнаўства
такол № 3 ад 19.09.2019;

Загядчык кафедры

_____ А.С.Васілеўская

Навукова-метадычным саветам установы адукацыі “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”
пратакол № 1 ад 15.10.2019

Афармленне вучэбнай праграмы і суправаджальнага матэрыялу дзеючым патрабаванням Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь адпавядае

Метадыст вучэбна-метадычнага

аддзела
_____ С.А.Старадуб

Дырэктар бібліятэкі

_____ Н.П.Сяткоўская

ТУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная праграма па вучэбнай дысцыпліне “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” у адпаведнасці з вучэбным планам падрыхтоўкі спецыялістаў па спецыяльнасцях 1-03 03 08 Алігафрэнапедагогіка; 1-03 03 06 Сурдапедагогіка; 1-03 03 07 Тыфлапедагогіка прызначана для выкарыстання на першай ступені вышэйшай адукацыі ў межах цыкла агульнанавуковых і агульнаадукацыйных дысцыплін.

Вучэбная дысцыпліна “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” скіравана на ўдасканаленне моўнай і маўленчай кампетэнцый, на далучэнне студэнтаў да багаццяў нацыянальнай культуры, на фарміраванне камунікатыўна развітай асобы, здольнай наладжваць зносіны на роднай мове ва ўсіх сферах, у тым ліку і ў прафесійнай дзейнасці, перакладаць і рэфэрыраваць прафесійна арыентаваныя і навуковыя тэксты, весці дзелавую дакументацыю, выступаць з навуковымі паведамленнямі і публічнымі прамовамі і інш. Вучэбная дысцыпліна “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” уключае раздзелы “Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова”, “Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульнаадукацыйных і нацыянальных каштоўнасцей”, “Беларуская навуковая тэрміналогія. Тэрміналагічныя слоўнікі”, “Мова навукі і яе асаблівасці”, “Мова справай сферы і яе асаблівасці”, “Культура прафесійнага маўлення”.

Вывучэнне вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” дазваляе закласці асновы для выкарыстання беларускай мовы ў прафесійнай сферы тыфлапедагогаў, сурдапедагогаў, алігафрэнапедагогаў.

Мэта і задачы вучэбнай дысцыпліны

Мэта вучэбнай дысцыпліны – выпрацаваць і замацаваць практычныя ўменні і навыкі грамацкага карыстання вуснай і пісьмовай мовай; развіць моўна-эстэтычны густ студэнтаў, звязаны з чысцінёй і правільнасцю мовы; пашыраць і ўзбагачаць прафесійны лексічны запас будучых спецыялістаў, выпрацаваць уменне практычнага карыстання тэрміналогіяй і прафесійнай лексікай па абранай спецыяльнасці; фарміраваць устаноўкі на практычнае ўкараненне атрыманых студэнтамі ведаў у іх прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці; выходзіць любоў і павагу да мастацкага слова, духоўнай і інтэлектуальнай спадчына беларускага народа, пачуццё нацыянальнай самапавагі і самаідэнтыфікацыі, імкнення да далейшага ўзбагачэння беларускай мовы.

Задачи вучэбнай дысцыпліны:

- сфарміраваць у студэнтаў разуменне неабходнасці ведаць і карыстацца беларускай мовай у прафесійнай дзейнасці;
- даць студэнтам неабходную сістэму ведаў аб лексічным складзе, тэрміналогіі і маўленчай культуры;
- дапамагчы студэнтам усвядоміць месца беларускай мовы ў развіцці культуры і ў духоўным адраджэнні нацыі;
- садзейнічаць падрыхтоўцы высокаадукаваных, творчых і крытычна думачых спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-

сацыяльныя праблемы бытавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму.

Месца вучэбнай дысцыпліны ў сістэме падрыхтоўкі спецыяліста з вышэйшай адукацыяй, сувязь з іншымі вучэбнымі дысцыплінамі

Сярод вучэбных дысцыплін, якія выкладаюцца для студэнтаў – тыфлапедагогаў, сурдапедагогаў, алігафрэнапедагогаў, “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” займае адно з найважнейшых месцаў. Яна звязана з дысцыплінамі лінгвістычнага цыкла – “Сучасная беларуская мова”, “Современный русский язык”.

Патрабаванні да асваення вучэбнай дысцыпліны

Вывучэнне вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” павінна забяспечыць фарміраванне ў студэнтаў акадэмічных, сацыяльна-асобасных і прафесійных кампетэнцый.

Патрабаванні да акадэмічных кампетэнцый

Студэнт павінен:

- АК-1. Умець выкарыстоўваць базавыя навукова-тэарэтычныя веды для рашэння тэарэтычных і практычных задач.
- АК-3. Валодаць навыкамі даследавання.
- АК-4. Умець працаваць самастойна.
- АК-5. Быць здольным параджаць новыя ідэі (валодаць крэатыўнасцю).
- АК-6. Валодаць міждысцыплінарным падыходам пры вырашэнні праблем.
- АК-8. Валодаць навыкамі вуснай і пісьмовай камунікацыі.
- АК-9. Умець вучыцца, павышаць сваю кваліфікацыю на працягу ўсяго жыцця.

Патрабаванні да сацыяльна-асобасных кампетэнцый

Студэнт павінен:

- САК-3. Валодаць здольнасцю да міжасобасных камунікацый.
- САК-5. Быць здольным да крытыкі і самакрытыкі.
- САК-6. Умець працаваць у камандзе.

Патрабаванні да прафесійных кампетэнцый

Студэнт павінен быць здольным:

- ПК-1. Кіраваць вучэбна-пазнаваўчай і вучэбна-даследчай дзейнасцю навучэнцаў.
- ПК-2. Выкарыстоўваць аптымальныя метады, формы і сродкі навучання.
- ПК-17. Ажыццяўляць прафесійную самаадукацыю і самавыхаванне з мэтай удасканалвання прафесійнай дзейнасці.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” студэнт павінен **ведаць:**

- сістэмную арганізацыю беларускай мовы, яе ўзроўняў (фанетычнага, лексічнага, граматычнага, стылістычнага) і іх узаемасувязі;

- змест усіх раздзелаў навукі пра сучасную беларускую літаратурную мову;
- нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы;
- асноўныя тэарэтычныя працы па раздзелах дысцыпліны і лексікаграфічныя даведнікі.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” студэнт павінен **умець**:

- выкарыстоўваць тэарэтычныя веды і рэсурсы беларускай мовы з улікам іх стылістычнай дыферэнцыяцыі ў прафесійнай дзейнасці;
- рэалізоўваць нарматыўную базу беларускай мовы ў маўленчай дзейнасці.

У выніку вывучэння вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” студэнт павінен **валодаць**:

- ведамі аб мове як шматфункцыянальнай сістэме, якая пастаянна развіваецца;
- ведамі аб моўнай норме і нормах маўленчых паводзін у розных сферах і сітуацыях зносін;
- навыкамі фанетычнага, марфемнага, словаўтваральнага, марфалагічнага і сінтаксічнага аналізу моўных адзінак;
- арфаграфічнай і пунктуацыйнай пісьменнасцю;
- уменнем будаваць звязнае выказванне;
- уменнем карыстацца лінгвістычнымі слоўнікамі і даведнікамі;
- уменнем працаваць над выпраўленнем арфаграфічных, пунктуацыйных, граматычных і моўных памылак.

Агульная колькасць гадзін і колькасць аўдыторных гадзін, што адводзяцца на вывучэнне дысцыпліны

На вывучэнне дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” вучэбным планам па спецыяльнасцях 1-03 03 08 Алігафрэнапедагогіка; 1-03 03 06 Сурдапедагогіка; 1-03 03 07 Тыфлапедагогіка адведзена 58 гадзін.

Для дзённай формы атрымання вышэйшай адукацыі адведзена 34 гадзіны аўдыторныя і 24 гадзіны на самастойную работу студэнтаў.

<i>Семестр</i>	<i>Усяго</i>	<i>Лекцыі</i>	<i>Практычныя</i>	<i>Самастойная работа студэнтаў</i>	<i>Форма контролю ведаў</i>
1	58	20	14	24	залік

Для завочнай формы атрымання вышэйшай адукацыі адведзена 10 аўдыторных гадзін:

<i>Семестр</i>	<i>Усяго</i>	<i>Лекцыі</i>	<i>Практычныя</i>	<i>Форма контролю ведаў</i>
Установачная сесія	10	4	6	
1				залік

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЛЯЛУ

1. Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”

Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, сувязь з іншымі дысцыплінамі. Асноўныя тэрміны і паняцці курса. Роля дысцыпліны ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.

2. Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей

Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве. Агульныя звесткі пра мову і яе паходжанне. Беларуская мова сярод іншых моў свету. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.

Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця. Старабеларуская літаратурная мова XIV–XVI ст. Дзяржаўны статус беларускай мовы ў Вялікім Княстве Літоўскім. Нацыянальна-моўная палітыка Рэчы Паспалітай і яе вынікі. Новая (сучасная) беларуская мова XIX–пачатку XX ст. Беларуская літаратурная мова ў часы Расійскай імперыі ва ўмовах адсутнасці беларускай дзяржаўнасці. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў XX–пачатку XXI ст. Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму.

3. Беларуская навуковая тэрміналогія. Тэрміналагічныя слоўнікі

3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі і тэрмінаграфіі. Перыяды развіцця беларускай навуковай тэрміналогіі. Асноўныя прынцыпы выпрацоўкі беларускай навуковай тэрміналогіі ў 20–30-я гг. XX ст. Крыніцы фарміравання беларускай тэрміналогіі. Роля жывой народнай мовы ў складванні і развіцці беларускай тэрміналагічнай лексікі. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе.

Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы. Тэрміны, іх спецыфічныя асаблівасці. Паняцце тэрміналогіі і тэрмінасістэмы. Галіновыя тэрміналагічныя сістэмы. Прафесіяналізмы. Агульныя і адрозныя рысы тэрмінаў і прафесіяналізмаў. Наменклатурныя назвы (номены), іх адрозненне ад тэрмінаў. Класіфікацыя тэрмінаў. Тэрміны-сінонімы, іх тыпы. Тэрміны-антонімы, іх тыпы. Аманімічныя ўнутрымоўныя і міжнавуковыя тэрміны. Структурная характарыстыка тэрмінаў. Словы-тэрміны (невыворныя, вытворныя, складаныя, абрэвіятуры), тэрміны-словазлучэнні (свабодныя і несвабодныя), сімвалы-словы. Лексіка-граматычная характарыстыка тэрмінаў: тэрміны-назоўнікі, тэрміны-прыметнікі, тэрміны-дзеясловы, тэрміны-прыслоўі, тэрміны-лічэбнікі. Уласныя назоўнікі ў структуры тэрмінаў. Тэрміны паводле паходжання. Асноўныя прычыны запазычвання тэрмінаў. Асваенне іншамоўных тэрмінаў беларускай мовай. Асаблівасці словаўтварэння беларускай тэрміналогіі. Спосабы і сродкі ўтварэння тэрмінаў. Лексіка-семантычны спо-

саб. Тэрміналагізацыя і дэтэрміналагізацыя. Уласналексічны спосаб. Марфалагічны (суфіксальны, нульсуфіксальны, прэфіксальны, прэфіксальна-суфіксальны) спосаб. Аснова- і словаскладанне. Складанасуфіксальны спосаб. Абрэвіяцыя. Спосаб апелятывацыі, ці пераход уласных імёнаў у тэрміны. Марфолага-сінтаксічны спосаб. Сінтаксічны спосаб. Сувязь тэрміналогіі з фразеалогіяй. Пераход тэрміналагічных і прафесійных адзінак у фразеалагізмы.

Звесткі з гісторыі беларускай тэрмінаграфіі. Тэрміналагічная лексікаграфія 20–30-х, 50–80-х, 90-х гадоў XX ст. і нашага часу. Слоўнікі беларускай мовы, іх тыпы. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх прызначэнне і функцыі. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамоўных слоў. Электронныя тэрміналагічныя слоўнікі.

4. Мова навукі і яе асаблівасці

Паняцце функцыянальнага стылю. Класіфікацыя функцыянальных стыляў (навуковы, афіцыйна-справавы, публіцыстычны, мастацкі, размоўны), іх адрозненне.

Навуковы стыль. Асноўныя рысы навуковага стылю. Навуковы стыль і яго падстылі (уласна навуковы (акадэмічны), навукова-тэхнічны, навукова-інфармацыйны, навукова-даведачны, вучэбна-навуковы, навукова-папулярны). Жанравая разнастайнасць навуковых тэкстаў (артыкул, даклад, рэферат, анатацыя, рэзюмэ, тэзісы і інш.), агульныя патрабаванні да іх напісання і афармлення. Моўныя сродкі навуковага стылю. Лексічныя, фразеалагічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці навуковага стылю. Кампазіцыя навуковага тэксту. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.

5. Мова справавой сферы і яе асаблівасці

Афіцыйна-справавы стыль. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю. Падстылі афіцыйна-справавога стылю (канцылярскі (адміністрацыйна-канцылярскі), юрыдычны, дыпламатычны). Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю. Лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю. Віды афіцыйна-справавых тэкстаў (заява, даверанасць, аўтабіяграфія, дакладная запіска, тлумачальная запіска, кантракт, справавыя пісьмы і інш.), правілы іх напісання і афармлення. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. Загалолак і іншыя рэквізіты як элементы тэксту службовага дакумента. Роля клішыраваных выразаў у арганізацыі тэксту службовых дакументаў. Асаблівасці перакладу на беларускую мову навуковых і афіцыйна-справавых тэкстаў.

6. Культура прафесійнага маўлення

Мова і маўленне. Прафесійна арыентаванае маўленне. Паняцце культуры маўлення. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення: правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысціня, багацце (разнастайнасць), лаканічнасць,

дарэчнасць, выразнасць маўлення. Правільнасць маўлення і моўныя нормы. Тыпы моўных нормаў. Нарматыўнасць і варыянтнасць.

Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння. Асаблівасці беларускага літаратурнага вымаўлення ў параўнанні з рускім (на прыкладзе тэрмінаў).

Акцэнталагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Акцэнталагічныя памылкі ў сферы спецыяльнай камунікацыі.

Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Асаблівасці правапісу тэрмінаадзінак

Словаўтваральныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Парушэнні словаўтваральных нормаў беларускай мовы (на прыкладзе тэрмінаў).

Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Асноўныя нормы ўжывання назоўнікаў, прыметнікаў, лічэбнікаў, займеннікаў, прыслоўяў, дзеясловаў і дзеяслоўных формаў у сферы спецыяльнай камунікацыі. Адхіленні ад марфалагічнай нормы.

Сінтаксічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Адрозненні ў будове некаторых словазлучэнняў у беларускай і рускай мовах. Тыповыя парушэнні сінтаксічных нормаў беларускай мовы.

Тэхніка і выразнасць вуснага маўлення (голос і маўленчае дыханне, дыкцыя, інтанацыя і інш.). Асноўныя стылі маўлення. Узаемадзеянне вербальных і невербальных (жэсты, міміка, рухі) сродкаў маўленчай дзейнасці педагога. Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Асноўныя якасці-паказчыкі паспяховага выступлення настаўніка. Маўленчы этыкет і культура зносін.

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ
(ДЗЁННАЯ ФОРМА АТРЫМАННЯ ВЫШЭЙШАЙ АДУКАЦЫІ)**

Нумар раздзела, тэмы заняткаў	Назва раздзела, тэмы заняткаў: пералік пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін					СРС	Іншае	Форма кантролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі	Семінарыя заняткі	Лабараторныя заняткі	КСР			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” (2 г.)	2							
1.1	Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, сувязь з іншымі дысцыплінамі. Асноўныя тэрміны і паняцці курса. Роля дысцыпліны ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	2						Асн. (1) Дадатк. (1; 2)	
2	Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей (6 г.)	6							
2.1	Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве.	2						Асн. (1)	Апытванне

	Агульныя звесткі пра мову і яе паходжанне. Беларуская мова сярод іншых моў свету. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.							Дадатк. (1; 2)	
2.2	Паходжанне беларускай мовы і асноўныя этапы яе развіцця. Развіццё і функцыянаванне беларускай літаратурнай мовы ў XX – пачатку XXI ст.	2					4	Асн. (1) Дадатк. (1; 2)	Падрыхтоўка паведамленняў
2.3	Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму	2							
3	Беларуская навуковая тэрміналогія. Тэрміналагічныя слоўнікі (6 г.)	2							
3.1	3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі і тэрмінаграфіі. Беларуская навуковая тэрміналогія на сучасным этапе. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы. Тэрміны, іх спецыфічныя асаблівасці. Пяняцце тэрміналогіі і тэрмінасістэмы. Прафесіяналізмы. Наменклатурныя назвы (номены), іх адрозненне ад тэрмінаў	2					4	Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3); Слоўн. (4)	Апытванне
3.2	Класіфікацыя тэрмінаў. Структурная характарыстыка тэрмінаў. Лексіка-граматычная характарыстыка тэрмінаў. Тэрміны паводле паходжання. Асноўныя прычыны запазычвання тэрмінаў. Спосабы і сродкі ўтварэння тэрмінаў. Сувязь тэрміналогіі з фразеалогіяй.	2						Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Тэст
3.3	Звесткі з гісторыі беларускай тэрмінаграфіі.	2					4	Асн. (1)	Стварэнне

	Слоўнікі беларускай мовы, іх тыпы. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх прызначэнне і функцыі. Сістэма падачы тэрмінаў у тлумачальных і перакладных слоўніках, у слоўніках іншамоўных слоў. Электронныя тэрміналагічныя слоўнікі.							Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	слоўніка тэрмінаў
4	Мова навукі і яе асаблівасці (8 г.)	4	4						
4.1	Паняцце функцыянальнага стылю. Класіфікацыя функцыянальных стыляў, іх адрозненне. Навуковы стыль. Асноўныя рысы навуковага стылю.	2						Асн. (1); Дадатк. (1; 2, 3); Слоўн. (2, 3)	Апытванне
4.2	Навуковы стыль і яго падстылі. Жанравая разнастайнасць навуковых тэкстаў, агульныя патрабаванні да іх напісання і афармлення.	2						Асн. (1); Дадатк. (1; 2, 3); Слоўн. (2, 3)	Аналіз тэксту
4.3	Моўныя сродкі навуковага стылю. Лексічныя, фразеалагічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці навуковага стылю.		2				4	Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Аналіз тэксту
4.4	Кампазіцыя навуковага тэксту. Цытаты і спасылкі, іх афармленне.		2					Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Анатаванне і рэферыраванне навуковых тэкстаў
5	Мова справай сферы і яе асаблівасці (4 г.)	2	2						
5.1	Афіцыйна-справавы стыль. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю. Падстылі афіцыйна-справавога стылю. Моўныя сродкі	2						Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3)	Апытванне

	афіцыйна-справавога стылю. Лексічныя, марфалагічныя і сінтаксічныя асаблівасці афіцыйна-справавога стылю.							Слоўн. (2, 3)	
5.2	Віды афіцыйна-справавых тэкстаў, правілы іх напісання і афармлення. Кампазіцыя афіцыйна-справавых тэкстаў. Роля клішыраваных выказаў у арганізацыі тэксту службовых дакументаў. Асаблівасці перакладу на беларускую мову навуковых і афіцыйна-справавых тэкстаў.		2				4	Асн. (1); Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Аналіз тэксту
6	Культура прафесійнага маўлення (8 г.)		8						
6.1	Мова і маўленне. Прафесійна арыентаванае маўленне. Паняцце культуры маўлення. Асноўныя камунікатыўныя якасці маўлення. Правільнасць маўлення і моўныя нормы. Тыпы моўных нормаў Арфаэпічныя нормы беларускай літаратурнай мовы і прычыны іх парушэння. Акцэнталагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы.		2					Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Вуснае выказванне
6.2	Арфаграфічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Асаблівасці правапісу тэрмінаадзінак. Словаўтваральныя нормы беларускай літаратурнай мовы.		2				4	Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Тэст
6.3	Марфалагічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Адхіленні ад марфалагічнай нормы. Сінтаксічныя нормы беларускай літаратурнай мовы. Тыповыя		2					Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Пераклад тэксту

	парушэнні сінтаксічных нормаў беларускай мовы.								
6.4	Тэхніка і выразнасць вуснага маўлення. Асноўныя стылі маўлення. Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Асноўныя якасці-паказчыкі паспяховага выступлення настаўніка. Маўленчы этыкет і культура зносін.		2					Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Публічнае выступленне
	Усяго	20	14				24		залік

**ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЯ КАРТА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЫ
(ЗАВОЧНАЯ ФОРМА АТРЫМАННЯ ВЫШЭЙШАЙ АДУКАЦЫІ)**

Нумар раздзела, тэмы заняткаў	Назва раздзела, тэмы заняткаў: пералік пытанняў	Колькасць аўдыторных гадзін					СРС	Іншае	Форма кантролю ведаў
		Лекцыі	Практычныя заняткі	Семінарскія заняткі	Лабараторныя заняткі	КСР			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	Уводзіны ў дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” (1 г.)	1							
1.1	Прадмет і задачы курса, яго месца ў сістэме сацыяльна-гуманітарных навук, сувязь з іншымі дысцыплінамі. Асноўныя тэрміны і паняцці курса. Роля дысцыпліны ў фарміраванні і развіцці сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый выпускнікоў ВНУ.	1						Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	
2	Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульна-началавечых і нацыянальных каштоўнасцей (1 г.)	1							

2.1	Мова і соцыум. Функцыі мовы ў грамадстве. Агульныя звесткі пра мову і яе паходжанне. Беларуская мова сярод іншых моў свету. Беларуская мова – форма нацыянальнай культуры беларусаў.	1						Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Апытванне
3	Беларуская навуковая тэрміналогія. Тэрміналагічныя слоўнікі (2 г.)	2							
3.1	3 гісторыі беларускай навуковай тэрміналогіі і тэрмінаграфіі. Спецыяльная лексіка як частка лексічнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы. Тэрміны, іх спецыфічныя асаблівасці. Пяняцце тэрміналогіі і тэрмінасістэмы. Прафесіяналізмы. Наменклатурныя назвы (номены), іх адрозненне ад тэрмінаў. Класіфікацыя тэрмінаў. Тэрміналагічныя слоўнікі і даведнікі, іх прызначэнне і функцыі.	2						Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Апытванне
4	Мова навукі і яе асаблівасці (2 г.)		2						
4.1	Навуковы стыль і яго падстылі. Моўныя сродкі навуковага стылю. Кампазіцыя навуковага тэксту.		2					Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Аналіз тэксту
5	Мова справавой сферы і яе асаблівасці (2 г.)		2						
5.1	Афіцыйна-справавы стыль. Асноўныя рысы афіцыйна-справавога стылю. Падстылі афіцыйна-справавога стылю. Моўныя сродкі афіцыйна-справавога стылю. Кампазіцыя		2					Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2,	Аналіз тэксту

	афіцыйна-справавых тэкстаў.							3)	
6	Культура прафесійнага маўлення (2 г.)		2						
6.5	Тэхніка і выразнасць вуснага маўлення. Асноўныя стылі маўлення. Падрыхтоўка да публічнага выступлення. Асноўныя якасці-паказчыкі паспяховага выступлення настаўніка. Маўленчы этыкет і культура зносін.		2					Асн. (1) Дадатк. (1; 2, 3) Слоўн. (2, 3)	Публічнае выступленне
	<i>Усяго</i>	4	6						<i>залік</i>

ІНФАРМАЦЫЙНА-МЕТАДЫЧНАЯ ЧАСТКА

ЛІТАРАТУРА

Асноўная літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэб. дапам. / пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мінск : Тетралит, 2013. – 288 с.

Дадатковая літаратура

1. Азарка, В. У. Беларуская мова: спецыяльная лексіка / В. У. Азарка, А. С. Васілеўская, М. М. Круталевіч. – Мінск : Беларус. дзярж. пед. ун-т, 2007. – 207 с.

2. Беларуская мова: спецыяльная лексіка : заданні для самастойнай працы : дапаможнік / В. У. Азарка [і інш.]. – Мінск : Беларус. дзярж. пед. ун-т, 2005. – 27 с.

3. Беларуская мова : энцыкл. / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1994. – 654 с.

Слоўнікі

1. Беларускі арфаграфічны слоўнік / пад рэд. А. А. Лукашанца. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 695 с.

2. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1999. – 2 т.

3. Оловникова, Н. Г. Словарь-минимум психологических терминов. Англо–Русско–Белорусский, Русско–Англо–Белорусский [Электронный ресурс] / Н. Г. Оловникова, В. П. Скок, Л. В. Викторко // Репозиторий БГПУ. – Режим доступа: <http://elib.bspu.by/handle/doc/20044>. – Дата доступа: 02.10.2019.

4. Русско-белорусский словарь : в 3 т. / под ред. А. А. Лукашанца. – Изд. 10-е, перераб. и доп. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2012. – 3 т.

МЕТАДЫЧНЫЯ РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА АРГАНІЗАЦЫІ І ВЫКАНАН- НЮ САМАСТОЙНАЙ РАБОТЫ СТУДЭНТАЎ ПА ВУЧЭБНАЙ ДЫСЦЫПЛІНЕ “БЕЛАРУСКАЯ МОВА (ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА)”

Адной з галоўных задач, якія стаяць сёння перад вышэйшай школай, з’яўляецца павышэнне якасці прафесійнай падрыхтоўкі педагогаў. Будучы спецыяліст павінен не толькі атрымліваць веды па прадметах, прадугледжаных вучэбнымі праграмамі, авалодаць уменнямі і навыкамі выкарыстання гэтых ведаў, метадамі даследчай работы, але і ўмець самастойна пашыраць сваю прафесійную падрыхтоўку.

Сістэматычна арганізаваная самастойная праца студэнтаў з’яўляецца асноўным сродкам падрыхтоўкі да самастойнай дзейнасці, а змест, метады, формы выступаюць у ролі фактараў, што істотна ўплываюць на дадзеную падрыхтоўку.

Арганізацыя самастойнай працы студэнтаў *дзённай формы атрымання вышэйшай адукацыі* накіравана на вырашэнне наступных задач:

- паўтарэнне, замацаванне і абагульненне раней атрыманых ведаў;
- удасканаленне прадметных навыкаў, фарміраванне даследчых уменняў і навыкаў;
- актывізацыя вучэбнай і навукова-даследчыцкай дзейнасці студэнтаў;
- фарміраванне гатоўнасці студэнтаў да самаадукацыі.

Крыніцамі інфармацыі пры выкананні студэнтамі самастойнай працы могуць выступаць канспект; друкаваныя матэрыялы; падручнікі, вучэбныя дапаможнікі і слоўнікі; матэрыялы на электронных носбітах.

План самастойнай працы ўключае форму працы, змест (аб’ём) працы, тэрмін выканання, віды кантролю.

У залежнасці ад месца і часу правядзення самастойнай працы, характару кіраўніцтва ёю з боку выкладчыка і спосабу кантролю за яе вынікамі самастойная праца падзяляецца на наступныя віды:

- самастойная праца ў час асноўных аўдыторных заняткаў (лекцый, практычных заняткаў);
- самастойная праца пад кантролем выкладчыка ў форме планавых кансультацый, творчых кантактаў, залікаў і экзаменаў;
- пазааўдыторная самастойная праца пры выкананні студэнтамі дамашніх заданняў навучальнага і творчага характару.

Самастойная праца студэнтаў *дзённай формы атрымання вышэйшай адукацыі* дастаткова разнастайная і можа ўключаць наступныя кампаненты:

- выкананне самастойных прац;
- складанне схем, табліц;
- працу з даведачнай, метадычнай і навуковай літаратурай па беларускай мове і нш.

Асноўныя віды заданняў для самастойнай працы:

- вывучэнне навуковых і вучэбных тэкстаў (падручнікі, вучэбныя дапаможнікі, першакрыніцы, дадатковая літаратура);
- графічнае адлюстраванне структуры тэксту;

- канспектаванне тэксту;
- выпіскі з тэксту;
- праца са слоўнікамі, даведнікамі;
- вучэбна-даследчыцкая дзейнасць;
- выкарыстанне аўдыа- і відэазапісаў.

Для замацавання і сістэматызацыі ведаў, набытых студэнтамі самастойна, выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці:

- праца з канспектам лекцыі (апрацоўка тэксту), паўторная работа над вучэбным матэрыялам (з падручнікаў, першакрыніц, дадатковай літаратуры і інш.);

- складанне планаў і тэзісаў адказаў;
- складанне табліц для сістэматызацыі навучальнага матэрыялу;
- адказы на кантрольныя пытанні;
- падрыхтоўка паведамленняў;
- падрыхтоўка рэфератаў, дакладаў;
- складанне бібліяграфіі і інш.

Для фарміравання ўменняў выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці:

- выкананне практыкаванняў па ўзоры;
- рашэнне варыянтных заданняў і практыкаванняў;
- выкананне схем, табліц і пад.;
- рэфлексійны аналіз прафесійных уменняў з выкарыстаннем аўдыа- і відэатэхнікі і інш.

Віды заданняў для самастойнай працы, іх змест і характар могуць мець варыятыўны і дыферэнцыяваны характар, улічваючы спецыфіку матэрыялу, які выносіцца на самастойнае вывучэнне.

Для правядзення кантролю самастойнай працы студэнтаў выкарыстоўваюцца:

- праверка індывідуальных заданняў;
- практычныя заняткі;
- канферэнцыі;
- залікі па тэмах, па раздзелах;
- тэсціраванне;
- залікі.

Крытэрыямі адзнакі вынікаў самастойнай працы студэнтаў могуць з'яўляцца:

- узровень засваення студэнтамі вучэбнага матэрыялу;
- уменне студэнтаў выкарыстоўваць тэарэтычныя веды пры выкананні практычных задач;
- абгрунтаванасць і выразнасць выкладу адказу;
- афармленне матэрыялу ў адпаведнасці з патрабаваннямі стандартаў;
- сфарміраваныя ўменні і навыкі ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі вывучэння дысцыпліны.

Самастойная праца студэнтаў можа быць паспяховай толькі ў выпадку яе правільнай арганізацыі, неабходнага метадычнага суправаджэння, дзейс-

нага кантролю, абавязковай сістэматызацыі, а пры неабходнасці і карэкціроўкі ведаў, атрыманых студэнтамі самастойна.

Арганізацыя самастойнай працы студэнтаў *завочнай формы атрымання вышэйшай адукацыі* накіравана на вырашэнне наступных задач:

- паўтарэнне, замацаванне і абагульненне раней атрыманых ведаў;
- удасканаленне прадметных навыкаў, фарміраванне даследчых уменняў і навыкаў;
- актывізацыя вучэбнай і навукова-даследчыцкай дзейнасці студэнтаў.
- фарміраванне гатоўнасці студэнтаў да самаадукацыі.

Крыніцай інфармацыі пры выкананні студэнтамі названых ведаў самастойнай працы могуць выступаць канспект, друкаваныя матэрыялы, падручнікі і слоўнікі, матэрыялы на электронных носбітах.

План самастойнай працы прадугледжвае форму, змест (аб'ём) працы, тэрмін выканання, віды кантролю.

Самастойная праца студэнтаў-завочнікаў па беларускай мове прадугледжвае:

- вывучэнне лекцыйнага матэрыялу па сучаснай беларускай літаратурнай мове, працу з навуковай літаратурай пры вывучэнні раздзелаў лекцыйнага курса, вынесеных на самастойнае авалоданне;
- падрыхтоўку да практычных заняткаў;
- выкананне індывідуальных заданняў, прадугледжаных вучэбным планам.

Асноўныя віды заданняў для самастойнай працы:

- вывучэнне навуковых і вучэбных тэкстаў (падручнікі, вучэбныя дапаможнікі, першакрыніцы, дадатковая літаратура);
- графічнае адлюстраванне структуры тэксту;
- канспектаванне тэксту;
- выпіскі з тэксту;
- праца са слоўнікамі, даведнікамі; азнаямленне з нарматыўнымі дакументамі;
- вучэбна-даследчыцкая дзейнасць;
- выкарыстанне аўдыа- і відэазапісаў.

Для замацавання і сістэматызацыі ведаў, набытых студэнтамі самастойна, выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці:

- праца з канспектам лекцыі (апрацоўка тэксту), паўторная работа над вучэбным матэрыялам (з падручнікаў, першакрыніц, дадатковай літаратуры і інш.);
- складанне планаў і тэзісаў адказаў;
- складанне табліц для сістэматызацыі навучальнага матэрыялу;
- адказы на кантрольныя пытанні;
- падрыхтоўка рэфератаў, дакладаў;
- складанне бібліяграфіі і інш.

Для фарміравання ўменняў выкарыстоўваюцца наступныя віды дзейнасці:

- выкананне практыкаванняў па ўзоры;

- рашэнне варыянтных заданняў і практыкаванняў;
- рэфлексійны аналіз прафесійных уменняў з выкарыстаннем аўдыа- і відэатэхнікі і інш.

Віды заданняў для самастойнай працы, іх змест і характар могуць мець варыятыўны і дыферэнцыяваны характар, улічваюць спецыфіку матэрыялу, які выносіцца на самастойнае вывучэнне.

Сярод канкрэтных відаў самастойнай работы рэкамендуецца выкарыстоўваць наступныя:

а) самастойная праца па ўзоры (перанос вядомага спосабу ў аналагічную сітуацыю);

б) рэканструктыўна-варыятыўная самастойная праца (перанос вядомага спосабу з некаторай мадыфікацыяй у незнаёмую сітуацыю);

в) эўрыстычная самастойная праца (перанос вядомых спосабаў у нестандартную сітуацыю).

Для правядзення кантролю самастойнай працы студэнтаў выкарыстоўваюцца:

- праверка індывідуальных заданняў;
- практычныя заняткі;
- залікі па тэмах, па раздзелах;
- тэсціраванне.

Для кантролю эфектыўнасці арганізацыі самастойнай працы студэнтаў можна праводзіць анкетаванне, падчас якога можна выяўляць карыснасць тых ці іншых відаў і арганізацыйных формаў самастойных прац, правільнасць і своєчаснасць іх уключэння ў навучальны працэс, дастатковасць метадычнага забеспячэння, адпаведнасць запланаванага часу на іх выкананне і г.д.

Крытэрыямі адзнакі вынікаў самастойнай працы студэнтаў могуць з'яўляцца:

- узровень засваення студэнтамі вучэбнага матэрыялу;
- уменне студэнтаў выкарыстоўваць тэарэтычныя веды пры выкананні практычных задач;
- абгрунтаванасць і выразнасць выкладу адказу;
- афармленне матэрыялу ў адпаведнасці з патрабаваннямі стандартаў;
- сфарміраваныя ўменні і навыкі ў адпаведнасці з мэтамі і задачамі вывучэння дысцыпліны.

Патрабаванні да выканання самастойнай працы студэнтаў

№	Назва тэмы, раздзела	Колькасць гадзін на СРС	Заданне	Форма выканання
1.	Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульнаадукацыйных і нацыянальных каштоўнасцей	4	Вывучэнне тэарэтычнага матэрыялу па пытаннях тэмы I (1, с. 9-17)	Вусныя паведамленні
2.	Беларуская навуковая тэрміналогія. Тэрміналагічныя слоўнікі (6 г.)	4	Выкананне тэставых заданняў I (1, с. 49-67)	Вусныя паведамленні
3.	Мова навукі і яе асаблівасці	4	Выкананне практыкаванняў I (1, с. 154-162, с. 166-172)	Пісьмова
4.	Мова справавай сферы і яе асаблівасці	4	Выкананне практыкаванняў I (1, с. 183-185)	Пісьмова
5.	Культура прафесійнага маўлення	4	Вывучэнне тэарэтычнага матэрыялу па пытаннях тэмы I (1, с. 186-199)	Канспект
6	Абагульненне матэрыялу, падрыхтоўка да заліку	4	Падрыхтоўка тэрміналагічнага слоўніка	Пісьмова
	Усяго гадзін	24		

**ПЕРАЛІК СРОДКАЎ ДЫЯГНОСТЫКІ, ЯКІЯ
ВЫКАРЫСТОЎВАЮЦА ПРЫ ВЫВУЧЭННІ ВУЧЭБнай
ДЫСЦЫПЛІНЫ “БЕЛАРУСКАЯ МОВА”**

Асноўнымі сродкамі дыягностыкі засваення ведаў і авалодання неабходнымі ўменнямі і навыкамі па вучэбнай дысцыпліне “Беларуская мова” з’яўляюцца франтальнае апытванне і праверка заданняў розных тыпаў (рэпрадуктыўных, рэканструкцыйных, варыятыўных, творчых), якія выконваюцца ў межах гадзін, адведзеных на практычныя заняткі.

З мэтай дыягностыкі могуць выкарыстоўвацца наступныя віды дзейнасці: стварэнне слоўніка тэрмінаў па спецыяльнасці, анатаванне і рэферыванне навуковых тэкстаў, пераклад тэкстаў навуковага і афіцыйна-справавога стылю, вуснае выказванне, тэсціраванне.

РЭКАМЕНДАЦЫІ ПА КАНТРОЛЮ ЯКАСЦІ ЗАСВАЕННЯ ВЕДАЎ

Кантроль якасці засваення ведаў па вучэбнай дысцыпліне “Беларуская мова” праводзіцца ў выглядзе бягучай атэстацыі, якая ўлічвае работу студэнта на працягу семестра, і выніковага кантролю з форме заліку.

Асноўнымі задачамі бягучай атэстацыі паспяховасці студэнтаў з’яўляюцца:

- праверка якасці засваення вучэбнага матэрыялу студэнтамі;
- развіццё навыкаў самастойнай работы студэнтаў;
- устанаўленне зваротнай сувязі паміж выкладчыкам і студэнтамі;
- удасканаленне метадыкі правядзення заняткаў.

Бягучы кантроль ажыццяўляецца рэгулярна на працягу семестра і дазваляе праводзіць пастаянны маніторынг якасці навучання. Формамі бягучага кантролю з’яўляюцца вуснае апытванне, ацэнка падрыхтаваных студэнтамі паведамленняў, праверка выкананых трэніровачных практыкаванняў, тэсціраванне, праверка перакладаў прафесійна арыентаваных тэкстаў і ўласна створаных другасных тэкстаў, складанне тэрміналагічных слоўнікаў-мінімумаў.

Узровень падрыхтоўкі студэнтаў ацэньваецца па наступных крытэрыях: глыбіня ведаў, усвядомленасць ведаў, трываласць засваення ведаў, самастойнасць пры выкананні заданняў. Ацэнка ўзроўню засваення ведаў і сфарміраванасці ўменняў і навыкаў па дысцыпліне “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” ажыццяўляецца па сістэме залічана/не залічана.

Працікол узгаднення вучэбнай праграмы

Назва дысцыпліны, з якой патрабуецца ўзгадненне	Назва кафедры	Прапановы аб змяненнях у змесце вучэбнай праграмы ўстанавы вышэйшай адукацыі па дысцыпліне	Рашэнне, прынятае кафедрай, якая распрацавала вучэбную праграму
“Современный русский язык”	Кафедра беларускага і рускага мовазнаўства	Змест праграм узгоднены на стадыі распрацоўкі	Працікол № 3 ад 19.09.2019
“Сучасная беларуская мова”	Кафедра беларускага і рускага мовазнаўства	Змест праграм узгоднены на стадыі распрацоўкі	Працікол № 3 ад 19.09.2019

СПІС РЕКАМЕНДАВАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Асноўная літаратура

1. Беларуская мова. Прафесійная лексіка для педагогаў : вучэб. дапам. / пад рэд. Д. В. Дзятко. – Мінск : Тетралит, 2013. – 288 с.

Дадатковая літаратура

4. Азарка, В. У. Беларуская мова: спецыяльная лексіка / В. У. Азарка, А. С. Васілеўская, М. М. Круталевіч. – Мінск : Беларус. дзярж. пед. ун-т, 2007. – 207 с.

5. Беларуская мова: спецыяльная лексіка : заданні для самастойнай працы : дапаможнік / В. У. Азарка [і інш.]. – Мінск : Беларус. дзярж. пед. ун-т, 2005. – 27 с.

6. Беларуская мова : энцыкл. / пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1994. – 654 с.

Слоўнікі

5. Беларускі арфаграфічны слоўнік / пад рэд. А. А. Лукашанца. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 695 с.

6. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў : у 2 т. / А. М. Булыка. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 1999. – 2 т.

7. Оловникова, Н. Г. Словарь-минимум психологических терминов. Англо–Русско–Белорусский, Русско–Англо–Белорусский [Электронный ресурс] / Н. Г. Оловникова, В. П. Скок, Л. В. Викторко // Репозиторий БГПУ. – Режим доступа: <http://elib.bspu.by/handle/doc/20044>. – Дата доступа: 02.10.2019.

8. Русско-белорусский словарь : в 3 т. / под ред. А. А. Лукашанца. – Изд. 10-е, перераб. и доп. – Мінск : Беларус. Энцыкл., 2012. – 3 т.